

6
2000

GÜNSEL

Edebiy, ilmiy ve içnimaıy dergi

GÜNSEL

İçindekiler:

İsmail Kerim	
“Canlı” tarihinin heyecanlar dolu sesi (İ. Gasprinskiy'nin “Terciman” gazetasından seçmeler).....	2
İsmail Gasprinskiy	
Frenkistan Mektüpleri. Roman	5
Mustafa Arslan	
İsmail Gasprinskiy'nin tilde birlik gayesi üzerine fikirleri	19
Seyran Useinov	
Qaş yaqacaq olup köz çiqarmayıq... ..	22
Peyğamberler qıssaları	
İbrahim aleyhisselâm qıssası	26
Hikâyet-i Yusuf ve Zeliha	29
“Günsel” Ensiklopedyası	
Abdullah Qırımîy (ö. 999/1591)	42
Qırımtatarca'nın Tercümeli İmlâ Qılavuzu	46

(Foto) Kezlevdeki hayriye cemiyeti mektebinin hoca ve talebeleri, 1913.

Eki aylık edebiy-ilmîy-içtimaiy dergi.

№ 6

Maıs – İyün 2000

Sahibi: Lütfi Osman.

Yazı heyeti: İsmail Kerim, Kemal Qoñurat, Nariman Abdülvahap.

Ressamlar: Alim Hüseyinov ve Zarema Trasinova.

Asıl nüshasını hazırlağan: Lenor Osmanov.

Dergi Qırımtatar Milliy Meclisiniñ matbaasında basıldı.

Adresimiz: Ukraina, Qırım, 98400, Bağçasaray ş., Reçnaya soq., 125 “A”.

Tel: (06554) 43400. Fax: 43407

E-mail: ref@ttt.crimea.com

Dergide basılğan materyallar Qırım Devlet Sanayı ve Pedagogika İnstitutı

Qırımtatar Tili ve Edebiyatı Kafedrasında baqılıp tasdiqlandı.

Dergi T.C. “Qırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Dernekleri” Genel Başkanı muhterem

Dr. Ahmed İhsan Kırımîy tarafından kösterilgen maliye yardımı ile neşir etile.

Aziz Hocamızğa samimiy teşekkürlerimizi bildiremez.

“Canlı” tarihniñ heyecanlar tolu sesi: “Terciman”

İsmail Asan-oğlu Kerimniñ “Gasprinskiyniñ “Canlı” Tarihi. 1883–1914”
kitabından (Aqmescit, 1999) seçmeler

1906

25 sentâbr. **Qariyin-keraima hitab!** /Alicenap oquyıcılarğa hitap!/ Bugünde elinde Terciman gazetası olanlara eñ büyük, eñ eski ve daimiy bir meclis-i müşavere deseler, caiz olur.

Hürmetli qardaşlar! Arañızda bir çoq kişiler 24 ve bir miqdarınız 10, 15, 20 senelerden beri cemaat ve millet işlerine köz-qulaq olup, hayli iş kördüñiz meydan-dadır. Bu soñ devirde tercime ya telif idilip/ tercime yapıp yada

yazılıp/ çıqmış kitaplar, risaleler, açılmış usul-i savtiye/savtiy usul, yani yañı usul/ mektepleri, tesis idilmiş cemiyet-i hayriyeler, tahsil ve tedris/ders berme/ programları, teraqqiyat ve tekâmül hususındaki mülâhaza/tüşünce/ ve bütün efkârların meydan-ı münazara ve mübahaseye/tartışma ve qonuşma meydanına/ qonulması – hep sizlerin hizmet-i maliyeñizdir/maliye hizmetiñizdir/, fehim ve bilgileriñizin asar-ı aliyeleridir/yüce eserleridir/. “Terciman” siziñ bu sa’y ve ğayretiñizin tercimanı ve tarihçesidir.

Aziz qardaşlar, şimdi bir büyük, belki eñ büyük bir iş daha körmek zamanı keldi. Efendiler, insanları

rağbet iden eñ iptida – lisandır. Maarif ve edebiyat, din ve millet ömürleriniñ teraqqisi için iptida ve eñ zoru olan vasta ve sebep – lisan-ı milliy, lisan-ı umumiy ve edebiydir. Umumiy lisana malik olmayan tayfalar perakende /bire-bire/ yoğalıp, millet payesiyle payidar olamazlar /bir millet olaraq saqlanıp olamazlar/. Qılınç /qılıç/ ve zaman ve mesafe ile ayrılmış tayfaları birleştiren – qalem ile lisandır. Zamanlara ve mesafelere ğalebe çalan /üstün kelgen/ – yine qalem ile lisandır. Her qavmin iki büyük sermayesi olur: biri dindir, digeri – lisan-ı edebiyesidir.

Qardaşlar, lisan birliğine çalışacaq zamanı keldi, vaqıt fevti/qaçırması/ ve ğaflet caiz degildir. Keliñiz, bu işe çalışalım. Ne işleyelim deseñiz – meclislerde ve her türlü mükâleme /qonuşma/ ve münazara /tartışma/ mahallerinde ve gazetelerde bu meseleden bahisler itmelisiz, bu fikiri quvvetleyip beynü’n-nas /halq arasında/ münteşir qılmalısız /yaymalısız/, edebiyatta ve mekteplerde umumiy lisana yol açmaya çalışmalısız ki, bundan yigirmi beş–otuz sene soñra efrat-ı milletin /millet fertleriniñ/ tili birleşsin, bu ise fikir ve iş birliğine mucip /sebepe/ olur. Hisseme /payıma/ tüşecek işi ben de niçün işleyeceğimi gelecek nushada ilân iderim.

27 sentâbr. Lisan birliğine, lisan-ı edebiy meselelerine dair hisseme/payıma/ tüşen işleyeceğimi keçen nushada oquyıcılarğa vaad itmiş idim. Dil, fikir, iş birliğine hizmet için ayrıca “Millet” gazetası tesis itdim. Musaade-i resmiesini aldım. Terciman gazetasını almayanlar ve eñ faqır bir kişiye dahi qıymeti /fiyatı/ ağır kelmeyecek surette ve eñ az oqumış bir adamın

* Devamı, başı dergini 5-nci sayısında.

[//] işaretileri arasındakiler – bizimkidir (İ.K.)

anlayacağı sade ve asan /qolay/ türkiy tilinde neşir olunacaq bu havadisname /gazeta/, ait remizinden soñra meydan-ı intişare /yayımlanma meydanına/ qoyulacaqtır.

25 sentâbr. **“Millet” gazetasi** ömür-i dahiliyede /iç meselelerinde/ hürriyetlerin ve tam adalet ve intizamın tarafdısıdır. **“Millet” gazetasi** ömür-i hariciyede /tış meselelerinde/ Rusiye ve Osmanlı devletlerinin dostluğına ve cinsiyet sevgi/ küçü / ile Osmanlı Türklerinin nail-i hürriyet ve kemalat /kâmillik ve hürriyetke nail/ olmalarına duacı olacaqtır. **“Millet” gazetasi** cümle Rusiye müslü-manlarının istek ve mütalebele-rini/iddia ve davalarını/, faide ve zararlarını, tedbir ve hareketlerini beyan ider. **“Millet” gazetasi**niñ on iki aylıq qıymeti /fiyatı/ iki rubledir. Altı aylığı – 1 rubledir. **“Millet” gazetasi** sair cümle gazetaların mühim bahislerinden icmalen /özet ile/ haber vermek ile beraber hal ve istiqbal-i milliyemiz nazarından faideli ve ziyanlı fikirleri temyiz ider /ayırır/. **“Millet” gazetasi**nda bahsine munasip resimler derc olunır. Dana /tanınğan/ kişilerin resimleri, meşhur imaretlerin /mimariy abidelerniñ/ şekilleri kösterilir. **“Millet” gazetasi** **“Terciman”** qıtamesinde/?/ daima altı sahifelik olup, dört beti ilmiy-fenniy qamus mecmuasından ibarettir. **“Millet” gazetasi** **“Terciman”** gazetasiñı almayan kişilere mahsustır. Müşteri defteri açıq...

2 oktâbr. **Qırım Haberleri**. Bu sene Qırım müslümanlarından Odessa darulfünuna üç genç kirip, bunlardan Celâl efendi Meyinov (Bağçasaraylı) huquq, Abdurrahman efendi Fatih İslâmov (Kefeli) tıbbiye ve Server efendi Parpatov (Yaltalı) tıbbiye şubelerini intihap itmişlerdir /seçtiler/. Bunlardan başqa Odessaniñ elektrotehnik mektebine tahsile kirmiş Sadıq bek Qaytmazov namında bir şakirdimiz dahi bulunuyor.

Telefon. Kefe ile Eski-Qırım şehirleri arasında telefon yapılıp sentâbr 21-den itibaren açılmıştır. İşbu telefon vastasıyle beşer daқиқа qonuşmaq için 30 kapik alınmaya qarar verilmiştir.

16 oktâbr. **Qırım Haberleri**. Vetan Hadimi refiğimiz dünki baş maqalesinde Qırımdan millete hizmet idecek adam yetiştirmek için zenginlerimiz yardımıyle Peterburg, Mısır ve Parije bir qaç talebe göndermesini teklif ve tevsiye idiyor. Çoqtan lâzım olan bir iş idi...

20 oktâbr. **Qırım Haberleri**. (Bağçasaray.) Şehirimizde yapılmaqta olan tsement zavodına işçiler kelmeye başladı. Bunların cümlesi 500 (beş yüz) kişi olacağından şehirimiz ticarete bayağı faideli olacağı malumdur.

İ. Gasprinskiy **“Terciman”** gazetasi matbaasındaki iş odasında.

6 noyabr. **“Vetan Hadimi”**. Muharrir efendilerin hizmet ve güzel qalemleri meydanda ise de, **“Vetan Hadimi”**niñ toqtaldığı işar olunur /bildirilir/. Beş-altı yüz müşteriden ziyade cemi olamadığı /toplap olamadığı/ bu güzel gazetaniñ tatiline sebep oluyor imiş. Eger böyle ise, çoq teessüf olunur. Matbuat işleri ve kitap bazarı lâzım bir hala kelmek için daha bir çoq senelerin keçmesi lâzımdır. Bu da çalışmaq ile olacaqtır. Hizmetlerini, qalemlerini ve aqçalarını millet oğruna sarf iden fedakârları Cenab-ı Haq ziyade eylesin. Bunlara cümlemiz müteşekkir /minnetdar/ bulunmalıyız.

17 noyabr. **Qırım Haberleri**. Noyabr 14-nci küni Aqmescitte Bağçasaraylı Molla Suleyman efendiniñ oğlu bir qaç ruslar tarafından şehit idildiği idaremize haber verilmiş ise de, **“Жизнь Крима”** gazetasiñde merhum Murtaza Yaqub Habibullah-oğlu nam bir müslüman tarafından şehit idildiği yazılmış...

22 noyabr. **İdareye Mektüpler. (Seyit-Celil Çeşmeci)** Efendim hazretleri! Evvelâ yeñi neşirine teşebbüs ittigiñiz “*Millet*” gazetasıyla zat-ı aliyeñizi /yüce zatıñızni/ tebrik idüp, devamını Haq – Taalâdan niyaz iderim. Nümünelik nushasını Ramazan-ı şerif 27-nci aqşam poçtadan aldığımdan heman /birden/ mutalâasına /oqumasına/ başlayıp, taa nihayetine qadar kemal-i iştiaq /çoq büyük bir istek/ ile oquyaraq lezzetyab oldum /zevq aldım/. “*Millet*”i mutalâaya başladığımda iftar saati yaqın idi. Faqat ben o qadar dalmışım ki, iftarı yarım saat keçmiş, alâ haberim yoq idi. Ba’de şu qadar lezzetli ki, şahit Cenab-ı Allah bundan soñra az sene daha ömür ihsan idüp oruc tutmaq nasip iderse, bir daha böyle bir lezzetli iftar idemeyeceğim. Cenab-ı Haqqa gönülden dilerim ki, Siziñ kibi qalemdarlar sayesinde bu millet üzerine daha böyle nice nurlar doğmaq nasip eylesin.

24 noyabr. **Qırım Haberleri.** Bir aydan berli tatilde bulunan refiğimiz “*Vetan Hadimi*” gazetasınıñ işbu dekabr başından itibaren çıqmaya başlayacağı ve kelecik 1907 senesi dahi muntazaman neşir olunacağı idaremize kelmiş ihtarından /yazısından/ malüm oldu.

Bizim ehemmiyetli zatların ve bilhassa Rustem bek Ahundovın delâletiyle bir “Qırım Müslüman Matbuat Şirketi” teşkiline teşebbüs olunup, faqat daha vucuda ketirilmemiştir. Şayet /eger/ şirket vucuda ketirilse, “Vetan Hadimi” de o şirkete tevdi olunup /berilip/ milletin rağbetini qazanırsa, daha bir çoq seneler yaşayabileceği vaad olunuyor.

4 dekabr. **“Daru’r-rahah Müslümanları”.** Molla Abbas Fransevi cenaplarınıñ işbu risalesi bugünlerde cümle müşterilerimize hediye taqdim ve irsal olunacaqtır /hediye olaraq yollanılacaqtır/. 1907 senesi edib-i mezkürin /adı keçken müellifniñ/ “Daru’r-rahah Müslümanları” (eseri) gazetamızda

derc olunacaqtır. Bunuñ muqaddemce /bundan evvel/ neşiri mümkün degil idi.

Köstenceden Mektüp. (Köse Mehmet Qahveci) “Terciman”a mahsus. Cenap Efendim! Rusiyede qahta /qıtlıqqa/ duçar olan /oğrağan/ ahval-i diniyemiz haqqında “*Terciman*” da arasıra derc olunan nesir bentlerin burada azim tesiri mevcüt olmuş olduğundan, keçen kün bizim qahvede “*Terciman*”ı oqurken, Köstence vücutından /ileri kerlgenleriden/ Azınlı Ali Qadır efendiniñ hissiyat-ı milliyesi /milliy duyğuları/ ğaleyane kelerek /çoşup/ bir tabaq kâğıt istep, heman bir iane /yardım/ defteri açmış ve qahvede bulunan ashab-ı cemiyet/cemaat azalarınıñ/ derhal isimlerini qayd itdirerek işbu emr-i hayriyeye /hayırlı işte/ iştirak idüp, Köstence ve civar köylerden bir hafta zarfında yüz karbon (ruble) qadar bir meblâğ /para/ toplamış ve bir qaç küne qadar yüz elli ve belki daha ziyade bir para toplanacağı me’mul bulunmuştır /ümüt etilgendir/. Ve qanunuevvelin /dekabr ayınıñ/ ikisi ve üçüne qadar efendiniñ tarafından doğruca idare ve elzem aliyelerine /?/ gönderileceği tahqiqat-ı acizanemden /acizane araştırmalarımından/ olduğunı arz iderim /bildirem/, efendim.

Qırım Haberleri. Müşterisizlik ile toqtalmış refiğimiz “*Vetan Hadimi*” bir seneye qadar idaresine yeterlik aqça bulunduğundan, tekrar intişare /neşirge/ başladığı körüldi. Haftada iki defa çıkacaqtır. Ayda bir risale verecektir. Senelik bedeli /fiyatı/ – dört rubledir.

22 dekabr. **Qırım Haberleri.** Qırım ehl-i islâmı arasında neşir-maarife çoq güzel hizmetlerde bulunduğı için Gözleve uyezdi zemstvo azalarından bulunan hürmetli polkovnik İsmail Mirza Müftizade cenaplarına vilâyet zemstvosınıñ umumiy meclisi tarafından beyan-ı teşekkür olunmuştır /teşekkür bildirilgendir/.

Haz.: İsmail Kerim

FRENKİSTAN MEKTÜPLERİ*

Haz.: İsmail Kerim

14

Müsyü Şalon bendeñize yahşı ziyafet berdi. Bu fransız aş aşamaya bilen ve aş seven adam olduğı añaşıldı. Lâkin söz dürüst /doğru/ lâzım olup, sofrada qızı Margarita hanım qarşımda oturduğundan, qızın tesiratından sebep eñ güzel, eñ lezzetli aşları farq itmeyüp qaldım.

Fransızlar şarapsız aş aşamazlar. Aqça olmaz ise, şorbayı terk iderler, ama sofrada şarap bulunmalıdır. Margarita hanım bendeñize dahi şarap teklif buyurdı... Nasıl red ideyim?! Böyle güzel ve şirin ağızdan çıkan emire itaat itmemek küç ise de, müslümana şarap haram olduğımı añalettım.

– Ayıp buyurmañız, efendim, sarhoşluq ve esirgelik haramdır, /lâkin/ bir-iki qadah /qadeh/ içmeyi ziyansız zan idiyorum, – dedi.

– Hayır, efendim, sarhoş olanlar da qadah-qadah içüp sarhoş olurlar, degilmi ya? Haramın azı ve çoğu olmaz – hep haramdır, itiqadım /inançım/ böyledir, ayıp buyurulmasın.

– Bizler ise, şaraba o qadar alıştıq ki, bunsuz işimiz iş olmuyor, – deyü, Margarita özüne bir qadah toldurdı.

Bu aralıq atası qıza hitaben dedi: “İslâmlar din emirlerine ziyade diqqat ve hürmet iderler. Barekallah! Bu neden için Avropa ülkelerinde olan pek çoq edepsizlik diyar-i-islâmda körülmemektedir”...

Kemalen/toyğanca/ aşap sofradan turğaç, müsyü Şalon qızı Margaritanıñ farsiy ve türkiy /tillerini/ talim ideceğini beyan idüp, ders bermeyi maña teklif itti. Fransızın sözüne köre, İran ve Türkistan ile hayli ticaret ve münasebeti olup, qızdan ğayrı evlâdı olmadığından, ileride iş köçürmek belki qıza mahsus olacağından, mezkür tilleri tahsil itmek zarur körülmüş. “Evet, qızım bir qocaya barır, lâkin şu qoca yararlıqlı adam olurmu, olmazmu – Huda bilir... Qızım özü bilici olur ise, daha efzaldır /yahşıdır” – dedi. Bu teklif çoq taacübime kelüp, birden-bir nasıl cevap bermeyi bilemedim. Qız da şu arada çay, qahve yasap huzurımızda bulduğundan, bir mertebe /derece/ daha sıqılıyor idim.

Acayıp frenkler! Qızı farsiy ve türkçe talim ittirecek. Hivaya, Tehrana /Tegeranğa/ hediye yollanacağı yoq, ya! Her ne ise oqusın, bilsin, benim işim degil, lâkin müderrisliği nasıl itmeli? Saatlerce köz-be-köz /köz-közge/ beraber qalup gül kibi ağızdan lâtif ve tatlı sözler işitmek, süt kibi aq ve beyaz qolları tutup yazı talim ittirmek yengil hizmet degildir! Ders berir iken, öz derslerimi unutsam, öz bildigimi coysam, nasıl olur?... Her ne olacaq ise olsun, Hudanıñ bir yazdığı bardır...

Cevap bermedigim neden olduğımı bilmeyüp, müsyü Şalon başqa fikre tüşüp, dedi:

– Abbas efendi, aqça ve aylıq cihetini qayğı itmeñiz. Haftada üç ders, her biri iki saat olmaq üzere devam idersiz, ayda size iki yüz frank (yani yetmiş ruble) haq berir.

– Teklifiñiz ğayet hoş. Fikir ittigim bu degil. Özüm oqumaq efkârında /fikrinde/ olduğumdan, ocalıq itmeye ve ders bermeye vaqıt qalmaz, – deyü qorquyorum.

Bu halda atası /ve/ qızı ziyade rica ve niyaz idüp /yalvarıp/, fransızca derslerime elden keldigi qadar diqqat ideceklerini vaad idüp, razılığını aldılar. Margarita hanım muzıka dersi dahi kösterecek oldu...

Üç künden derse başladıq. Dershanemiz bağça ve gül azbar tarafında hoş bir bölme idi. Ders vaqtı bir kaç zamana qadar yanımızda bir qart ingiliz qadını bulunuyor idi. Bu qadın Margaritanıñ funun /fenler/ ve edep muallimesi idi. Bir-iki mertebe /kere/ Margarita bendeñize lâtifeler /nezaket hareketleri/

* Devamı. Başı 5-nci sayısında

** Tögerek qavislerdeki qayıtlar müellifke aittir, [/] işaretileri arasındakiler ise – bizimkidir (İ.K).

ittikte, bu cadı qıza ingilizce sözler ayttı, ama nedir bilemedim. İngiliz tili şeytan tilinden küç bir tildir.

Bir ay keçti. Haftada üç ders berüp, saat ikide kelüp, dörtte qaytup kite idim. Bazı vaqıt müsyü Şalon yemege qaldırıp, aqşam beraber temaşahanelere kitiyor idik. Parijde şu qadar çoq türlü temaşahaneler, seyir mahalleleri bardır ki, her kün birine barsañ, bir senede cümlesini dolaşup olamazsñ! Ama ehl-i-edep /edepli insanlar/ cümlesine barmaz. . .

Margarita derslerine ğayet zeki ve haves olduğından, oquv ziyade teraqqi idiyordu. Qız ile söyleşüp, müzakere itmekte olup hata söylep utanmamaq için ğayret ittigimden fransızcaı mükemmel öğrenmekte idim. Qız derslerimden ma`da /ğayrı/, halıma efkâr ve ittiqadlarım /inançlarım/ diqqat idüp hem Türkistan haqqında sualler idüp haber almaqta idi. Bir ayda böylece oqup ve müzakere idüp, eski dostlar kibi bilişmiş idik. Yalan kerekmez! Qızın letafet /dülberligi/ ve irfanı /bilgisi/ ğayet hoş tabiatı göñlümi zapt idiyor idi, lâkin aramızda diyar ve cins, ve mezhep /din/, ve ahval kibi deryalar olduğını fikir idüp, göñlümi zincir ve demir ile bağlıyor idim. Halımı bilmesin, añlamasın için ğayret idiyordum. Añlar ise, belki küler, divane zan ider. . .

Münasip kelüp derste fars, ya türkiy hikâyeleri ve muhabbet /sevgi/ rivayetleri naqil ittigimde, qız kemalen /olduqça/ qızıqlanup diqqat ittigi kibi bazı farsiy şiirlerini hıfzına alup /ezberlep/ keyf ve mesruriyet /sevinç/ ile oqur idi. Böylece Hafız Şiraziden ve “Mesnevi”den /“Mesnevi - i Şerif” – Mevlâna Celâleddin -i Ruminiñ (1207–1274) farsça olğan çoq meşhur eseri/ bazı ebyatı /beyitleri/ söyler idi, ama ne yaraşiq, ne qızğınlıq, ne gürlülük ile söyler idi, ya! Barlığına, sesine hayran oluyor idim. Hikâyet ve rivayet, ve temessülât-ı şarqiyede /şarq hikayelerinde/ naqil olunan şiddetli muhabbetler /küçlü sevgiler/ ve dünyayı terk ider derecede aşq rivayetleri hoş kelüp tesir ittikleri zahir /körüne/ idi. Nice mertebe bu emsallerden /misallerden/ ötrü: “Keçmiş zamanlarda Frenkistanda böyle pak ve temiz muhabbetler olmuş, lâkin hazırda dünyamız fena. Aqça ve maddiyat eñ nazik, eñ muqaddes hissiyata /duyğularğa/ ğalıptır. Hazırda muhabbet işitilmiyor. Muhabbet ile nefsaniyet /ğarezlik/ ve edepsizlik setr olunuyor. . .” – kibi sözler söyleniyor idi. . .

İki ay daha keçti. . . Biri-birimize aşnalıq /dostluq/ ve rağbet daha ziyade ileriledi. Margarita maña resmini hediye idüp, benim resmimi dahi yasatup aldı. “Taşkentli hocamı hiç unutmam, lâkin resimi hazır bulunsa, daha hoş olur”, – demiş idi. Frenklerde resim yasatup dost dostta taqdim ve hediye itmek adettir. Bunlara köre, bu adet dostluq ve hürmet eserinden /alâmetinden/ ğayrı şey degil imiş, ama, alimallah /Allah bilir ki/, aldanyorlar. Resim alup bermek qup-quru bir dostluq eseri olmasa kerek. Maña böyle keliyor. Qadın-qız çoq, arasında çoq bildik /tanışlar/ ve dostlar bar, lâkin birisine resmimi aldırıp bermem, hem istemediler. Ama Margaritanıñ resmi degil dahi, eline aldığı qalem elime tüşükte, keyf ve lezzet bürsüyor /qaynay/ idi. Kittikçe göñlüm ziyade ateşlenüp, qızın hayalı yanımdan ayrılmaz olup, fikrimi, aqlımı qarıştırıyor idi. Hudaya emanet! . . .

İki saat dersler üç-dört saat oluyor idi. Vaqıttan haberimiz olmayup, qart ingiliz qadını bölmeye kirüp, vaqıt haber idiyor idi.

İstemeyüp-istemeyüp dersten qayta idim. Lâkin kimse halımdan şüphe itmesün deyü, öz-özümü zapt idiyor idim /elde tuta edim/. Derslerin ilerilediginden müsyü Şalon ğayet razı olup, bazı dershanemize kelüp qızı ile farsı(ce) söyleşir idi. Tatlı farsiy tilini sevdiği zahir /körüne/ idi.

Margarita tili serbest bir qız ise de, haqiqat-ı halımı /vaziyetniñ aslını/ bilemiyor idim, bu sırada pervanesi /taqdiri –?/ olmuş isem de, münasebetsiz bir söz ile mashara ve ayıplı olmayı qabul idemeyüp, muhabbet ve aşqı zamana sıparış /sımarış/ eyledim.

Müsyü Şalonniñ hanesi civarında mahsus mahallede “Bağça-i-subyan” /balalar bağçası/ bar idi. Gül-bağçalar olduğını biliyor idim. Meger subyan bağçaları da oluyor imiş! Ve nasıl bağça der iseñiz?!

Bir keçtikte mezkür /adı keçken/ haneye kirdim. İçeride üç-beş muallime ve beş-on daya /bala baqıcı/

qadın kördüm. Büyük-büyük bölmeler içinde sıra-sıra kırq-elli beşik ve beşiklerde iki-üç aylıq balalar. . . Azbarda bir yüz qadar iki-üç yaşarlıq qız ve er balalar muallimeler nazarında çapışıp oynayıyorlar idi.

– Bu yer nedir? – dedim bir qadına.

– “Azil” /qorunmaq için yer/ derler. Bunlar fuqara /faşırlarını/ balalarıdır, anaları bütün küne hizmete ve fabrikalara kittikleri sebebinden, sabah balaları bu yere ketirüp taşlarlar ve aqşam yurtlarına qayttıqta, her biri kelüp balasını alup kiter. Üç-beş aqça ile bütün kün balalar bu yerde hoş baqılır, hıfz olunır /qorunır/, anaları ise bala baqıp işten, kespten /çalışmadan/ qalmayıp, qısmetlerini talap iderler.

– Berekallah! Balalar nasıl baqılıyor?

– Her bir bala için künde altı kapık alınır. Şu aqça ile subyana /sabiylerge, yani küçük balalarğa/ süt ve öskünlerine aş ve baqıcı dayalara aylıq berilir.

– Berekallah! Ersiz /qocasız/, kişisiz qadın çoq olan mahalle için ve bahusus bolca ve yahşıca maişet itmek için her kes hizmet iden bir ülkede ğayet münasip usul. Bir bala için baqıcı tutmaq bay ve zengine mahsus olduğı halda, fuqaradan /faşırlardan/ olan fransız qadınları beşi-onu qoşulup bir daya tutmaq mümkün olduğıni fehimlemişler, añlağanlar. Hoş, zeki /aqıllı, çabik añlağan/ millet, fikirli millet! Her müşküle bir çare, her derde bir deva /çare/ buluyorlar.

“Bağça-i subyan” namı berdigim budur. Vaqaa /haşıqaten/ mezkür haneyi körseñiz, o temiz-temiz subyanı seyir itseñiz, bağça denilmez de, ne denilir?

Subyan bağçasına kirüp seyir ittigim ve bu tertibi ğayet begendigimi Margaritaya söyledigimde: “Evet, efendim, fuqara ve çaresiz qadınlara için hoş usuldur. Bu kibi tertipler ülkemizde köptür”, – deyü, Fransa mektepleri hususta hayli /olduqça çoq/ haber berdi.

Cümle ufaq ve uluğ mekteplere diqqat ve nezaret, ve muavenet /yardım/ için mahsus vezir ve divanhane bardır. Her vilâyette, her uyezdde kene mektep nazirleri ve tedris /oqutma/ meclisleri bardır. Qız ve er balalar, biri qalmayıp, oqurlar. Fransa ehalisinde oqumaq, yazmaq bilmeyen adam hiç yoq kibidir. Yaşıqta oquvdan mahrum qalmışlar bar ise, bunlar qarlıqta kene oqumaq ğayretinde bulunuyorlar. Her kün iş-küç ile meşğul fuqara için “Yekşenbe mektepleri” /bazar künü çalışqan mektepler/ mevcuttur ki, fransızlarda yekşenbe, ehl-i-islâmda “cuma” maqamında olup, yekşenbe künlere iş işlemeyüp rahatlandıqları sırada iki-üç saat “Yekşenbe mektebine” barıp, oqumaq-yazmaq talim iderler. Bu mekteplerde bilâ-haq /bedava/ ve bedil /paralı/ ders idiyorlar. Hocalara maaş /aylıq/ ya cemaattan, ya hayrattan /sevap işleri için toplanğan para/, ya devletten berilir.

Ne yahşı fikir itmişler! Ne hoş tertip itmişler! Ama bu ğayretleri malayani /faydasız/ kitmiyor. Fransızların muharebede /cenkte/, ticarete, maarif ve hünerde ve safa /eglence/, ve maişette /yaşayışta/ birinci millet olduğı – mektep ve ilime muhabbet ve rağbetlerindendir /istekleri ve tırışqanlığındandır/.

Bir fransızca: “Sen fransızca bilmiyorsun”, – demek, – “sen pek yaman kişisin” demekten daha ağırdır. Nadan /cahil/ qalmaq – büyük ayıp hesap olunur. Nadan adama ne erler rağbet ider, ne qadınlara muhabbet. “Cümle yamanlıqniñ başı ve sebebi - nadanlıqtır”, – derler. Bunların bu kibi hallarını körgeç, acayıp bir fikire tüşüm! Bunlar islâm degil, ama hayli /çoqusı/ halları qavaid-i-islâmiye /islâm qaideleri/ üzre bina olmuş /qurulğan/ kibi körünüyor. Zan idirim ki, islâmlardan çoq hisse /pay, ders/ almışlardır. Meselâ, cümleñiñ oqumaq-yazmaq ve ilim tahsil itmesi “İlim cümleye farzdır” hükmünce adet olunmuş kibi. . . . Bu qaide – islâm qaidesi, lâkin beyn-i-islâm /müslümlerarasında/ icrası körülmediği /?/ halda, fransızlar buña kemalen /bütünley/ rağbet itmişler. Yüz müslümandan ancaq on beş kişi oqur-yazar, yüz fransızdan on beş nadan çıqmaz, bundan ibret almalıdır. Bu maddeyi /noqtanı, meseleni/ fikir itmelidir.

Tilenmek – haramdır. Tilencilik ile toplanmış aqça ile eda-yı hac /hacılıqqa barılması/ dürüst degildir, ama memalik-i-islâmiyede /islâm memleketlerinde/ tilencilerden, yol açıp, camilere kirilmez. Soqur, topal, qambur ve yaralılar yollarda, bazarlarda top-top cürürler. . .

. . . Fransada bir tilenci körülmez! İşi olmayanı, işten qaçanı ve nefaçasını /keçimligini/ kesp itmeyeni /qazanıp olamağanını/ tutup haps iderler ve hapsta işletüp aşatırlar. Ama elden, közden, ayaqdan olup hizmet itmeye çaresiz olanları “Şefqat hanelere” /merhamet evlerine/ cem ’idüp /toplap/, rahat iderler.

Yolda, bazarda hor, faqır cürgüzmezler. Her vilâyette, her bölmede cemiyet-i-hayriyeler bardır ki, devlet hazinesi berdiginden daha ziyade aqça toplarlar. Köpnüñ /çoqluqnıñ/ ve cümleñiñ işine fransızlar aqça bermeye alışq ve havestirler. Bayları çoqça berir, fuqarası azca berir, ama cümlesi, bir qalmayup, berirler ve bu neden içün her ne isteseler, meydana ketirirler.

Derslerde Margarita ile kittikçe ziyade vaqıt keçirdigimize ahırısı diqqat olundu. Bir-iki mertebe /kere/ müsyü Şalon: “Ziyade teşekkür idiyorum, ğayretiñizi körüyorum. Lâkin size ve qıza ağır olmasın, dersleri yengilce keçirseñiz, nasıl olur?” – deyü işaret idüp, dersler boyunca qart ingiliz qadını yanımızdan ayrılmaz kibi oldu.

16

Bir qaç aylar daha keçti. Fransaya tüştüğim sekiz ay. Margarita hanıma ders berdigim ve fransız mektebinde özüm ders aldığım altı-yedi ay olmuş idi. Ben fransızca öğrendim, tüccarın /alış-verişçiniñ/ qızı farsice. Men qızı sevdim, qız – beni , lâkin aşq-ı-sadıq, ve beni günah bulmaq şan ve terbiyemizin hicabından /?/ idi. Kene şu aralıq Taşkentten üç mertebe ipek ketirüp yahşı kâr ve fayda ile sattım. Mal bazarında fransızlardan hayli biliş-tanış köp idüp künden küne malumatımı ve bilgimi arttırmakta idim.

Mektepte büyük dersanelere kirüp, tarih, coğrafiya, hikmet /felsefe/, kimya, ilm-i-servet /ekonomika/ ve fünün-i-siyasiye /siyasiy fenler/ dersleri talim ide başladım. Halımdan memnün ve razı idim. Çoq bilmedigim ve hiç fehm itmedigim /añlamadığım/ şeyler bar imiş. Taşkente olduğumda, özümü molla ve bilici ve her işe, her emre /işke/ mahir /usta/ hesap ider idim. Ne ğaflet /habersiz/ imişim, hey, qardaşlar! Meger on yaşarlıq bir fransız şakirdi /talebesi/ qadar dünyayı ve insanları bilmiyor ve ahvalat /durum/ ve maişeti añlamıyor imişim!

İlm-i-tarih derslerinden keçmişleri bilüp, ahvalat-i-hazırayı /şimdiki durumnu/ fehm ittim /añladım/. Coğrafiya ilminden devlet ve insanların, ülke ve beldelerin /şehherlerin/ ahvalına aşna oldum /tanıştım/, hikmet /felsefe/ ve kimya sayesinde mevcudaden terkibat /meydanğa kelgen sintez/, hasiyet /sıfat/, hareket, ziyat ve faidesinden haber aldım. Şöyle ki, pek çoq qaranğı şeyler kün kibi zahir /açıq, aydın/ oldu. İlm-i-servet /ekonomika/ dersleri insanların ve milletlerin qavaid-i-kesp /çalışıp qazanma qaidelerini/ ve maişetlerini /yaşayışlarını/ ve sebep-i-teraqi /inkışaf sebeplerini/, ve inqırazlarını /çöküşlerini/ kösterdi.

Ne acayip halqlar bar imiş de, benim hiç haberim yoq imiş. Hay, ğaflet /habersizlik/, vay, ğaflet!

Bir kün bazarda bildigim dellâl, yani kommivoyajörlerden biri, oturduğım mahalleme kelüp, şehir civarı bir qaryede /köyde/ temaşalar olacağını haber idüp, beraber kitmegimi teklif itti. İşim olmadığından ve şehir çetlerine daha çıqmadığımdan, bu daveti qabul ittim.

Kittik. Parijden ne tarafa kiter isek, demiryol bardır. Bazı yerlere parohod, yani ateş gemisi ile kitiyorlar. Atlı demiryol ve saire /diger/ her türlü araba hesapsızdır. Parijde yevmi hesaplı /künde sayılı/ nomeralı doqsan beş biñ araba ve fayton hareket ider. Taşkentin cümle ehalisi qadar arabacı mevcuttur desem, hata olmaz!

Bardığımız avul /köy/ bu yerce avul, bizce – güzel bir şehir idi. Misafirhaneler, bazarlar, büyük tükânlar ve üç-beş biñ ehali olan mahalleye avul derlermi? Fransızlarca avul imiş!

Fransız adetince her mahallin, her avulın senede bir özüne mahsus iyd /şeñlik/ ve bayramı oluyor. Şu künde avul halqı işten-küçten toqtap, umumen sefa ve temaşa ile vaqıt keçiriyorlar. Etraftan çoq misafir ve seyirci kelir. Bardığımız avulın yevm -i mahsusı /mahsus künü/ idi. Parijden belki on biñ qadar adam kelmiş idi. Şehherli ve qaryeli, belki, yigirmi biñ adam toplanmış idi. İnsan deryasıdır Frenkistan!

Bir qaç saatler temaşaları ve çay, ve qahvehaneleri, ve halqları seyir idüp cürdükten soñ, dellâlüm ile onuñ şu qaryede bildigi olan bir qadınıñ yurtuna /evine/ bardıq. Elli-altmış yaşarlıq bir qartçiq idi.

Qocası ölgeç, şehir gürültüsünden ve işten bezüp, nice seneden beri şu qaryede bağçalı-bağlı bir yurt alup, tınc ve rahat halda kün keciriyor imiş. Kimsesi yoq yalnız bir qartçıq idi. Soñ añlaşıldığına köre, büyük aqçaya malik imiş, lâkin saltanatımız /zenginimiz/ qanaat dalında oturmuyor idi. Bağçasına kirdigimizde, qarşı rastkelüp dellâl bendeñizi bildirdikte”, sefaya keldiñiz, hoş keldiñiz, siz kibi misafir az rastkelir, buyuriñ, memnün oldum” deyü, bizi hanesine alup kirdi. Heman çay ziyafet ketirtüp mükâlemeye /suhbetke, laqırdığa/ tutandı. Hizmetçisi dahi özü kibi bir qart qadın idi.

– Fransayı nasıl körüyorsunuz? – dedi.

– Ğayet hoş, medeniy ve selâmet ülke imiş, – dedim.

– Halqları ve bahusus yaş, adamsız /qocasız/ qadınları nasıl kördüñiz? Siziñ Taşkentin adetleri tamam başqadır.

– Evet, efendim, başqadır. Lâkin fransızları begendim, hoş buldum.

– Haqiqatmı? Qadınlarımız biraz edepsizcedir, diqqatlıca kün keçirmelisisiz, diyar-i-ğurbettesiz, birden bire kimseye de işanmañız.

– Teşekkür iderim, efendim. Bendeñiz ders ve tahsil ile meşğulim. Şöyle ki, künlerim selâmet keçer, inşaallah!

– Hoş, Molla Abbas efendi, anañız kibi nasihat berdim, afu buyurasız.

– Teşekkür iderim, – deyü, qart madame hürmet has/?/ ittim.

“Madam” deyü, fransızlar qocalı, ya qocaya barmış qadına derler. İşte, bu qart madam maña, oğluna berecegi kibi nasihat berdiği hoşuma keldi. Bu biçare ve yalnız türkistanlıya bir qaza, bir belâ olmasın qayğısını ittigi, merhametli bir qartçıq olduğına delil idi. Qaç saat beraberce oturup, mükâleme /suhbet/ ittik. Yahşı terbiye körmüş ve çoq haberdar qartçıq imiş. “Şehirde bezüp avul /köy/ ve bağça istedikte, her vaqıt teşrif buyuriñ” deyü, çağırdı. “Teşrifñiz ile memnün olurım”, – dedi.

17

Ahırına qadar gönlüm ile talaşup, Margaritaya hasıl olan /peyda olğan/ hissiyat duygularını /ve muhabbeti söndürmeye ğayret itmiş isem de, çare olmadığını yazmış idim. Qız da benim halımda idi. Bir- birimizi seviyor idik. Meger hissiyat aqıldan küçlü ve ötkün imiş!

Qızın atası halımızdan şüphe ve özümize hürmet iderek, birden-bire bizleri ayırmayup, haftada bir derse karar berdi.

Haftada bir kelüp kitmeye başladım. Atanıñ usulına qarşı usul tarafımdan hicap ittigim /utanıp sıqılğanım/ sırada, bir kün dersleri tamam ittigimi ve şimden /şimdiden/ soñ Margaritanıñ ocaya hacetli /ihtiyaçlı/ olmadığını beyan ittim. Sevgili olan haneden ayağım çekildi. . .

Biçare ata! Zan itmişti ki, kız ile körüşmez isek, muhabbet de keçer. . . Yaz kelir de, qarlar irimezmi? Yazın harareti, ziyası bulut ve tumanlardan ötmemezmi? Qız ile kene körüşüyor idik, lâkin bunun için mahsus yer tuttuq. Kimse bilmesin ve kim olduğımızı añlamasın için şu mahalleye Margarita örtülü ve mestur, ve bendeñiz frenk qıyafetinde keliyor idim. Aman, efendim, bir yamanlıq, bir edepsizlik fikir olunmasın: bu körüşmeler ibraz-i-muhabbet-i-sadiqane /sevğige sadıqlıq misali/ ile halımızı müşavereden /tanıtmadan/ ibaret idiler. İleride yahşılıq körülmiyor idi. Ama bir-birimizi terk itmeye malik degil idik. . .

Künler, haftalar, aylar böyle keçti. Kesp /çalışmam/ ve ticaretim ziyade ileriledi. Türkistandan mal ketirtüp sattığımdan ma’da /ğayrı/, uluğ bazarda bazı fransız tüccarlarına memalik-i-islâmiyeden /islâm memleketlerinden/ mal ketirtmeye kamasya /komissionerlik, ticaret işlerinde aracılıq/ işleri dahi köçürüyor idim. Türkiy, arabiy, farsiy ve fransız lisanlarına /tillerine/ aşna olduğum büyük sermaye /zenginlik/ ve quvvet oldu. Elimden büyük aqçalar keçiyor idi.

Ticaretim ileride, öz derslerim sırasında olup, Margaritanıñ ihlâslı /temiz,saf/ ve pak muhabbeti ile bahtiyar halında idim. . . Ey vah! İnsan ne ğaflet oluyor! Soqur felek qılıncı /qılıcı/ kötermiş, başımı

kesmeye hazır olduğu vaqıt, kendimi bahtlı bilmekte imişim. Bazarda bir ziyan ya ki qaza bir şey olmuştur zan itmeñiz, böyle degil. Olacağı kim bilir? Bu sırada alim ile nadannın arasında yer qalmıyor. Frenkler baş yazısına çoq inanmazlar, ama faideleri nedir? Başlarına kelegecini bunlar da bilmiyorlar. Başa kelegekten bunlar da qurtulmuyor... “Ne oldu” deyü, sual ider iseñiz, ne olduğımı beyan ideceğim.

18

Bildigim dellâl ile Parij civarında bir qaryeye /köyge/ bardığım ve mezkür qaryede dellâlin aşnası olan qart fransız qadını ile tanış olduğım burunğı bir mektüpte yazılmış idi. Qartçıq mezküre her ne vaqıt şherden bezüp bağ ve bağça havasına haves ider isem, kelüp onuñ yurtunda misafir olmamı teklif ve davet itmiş idi. Buña binaen Parij civarını seyran ittigim/ doaştığım/ sırada, bir-iki mertebe şu qaryeye dahi kelüp, qartçıq ile körüşmüş idim. Her vaqıt memalik-i-islâmiye ahvalından pek çoq şeyler sual idüp, Parij ve Fransa haqqında baña hayli ahbar /bir çoq haberler/ ve malümat berir idi. Söyleşmeye mahir ve haberdar bir qartçıq olduğundan, bir-iki saat misafirlik hoş keçer idi. Bazı qarye ehalisinden bir-iki adam sofrasına davet idüp, beraberce aş ve yemek berir idi. Qartçıq, hizmetçiden bir aşçı qadın ile bir bağçevandan ma`da, yurtunda /evinde/ kişi tutmayup, qanaat halda /qısmetine razı olup/ kün keçiriyor ise de, aqçalı ve bay qadın olduğu rivayet olunup, qaryede cümleñiñ rağbetinde idi.

Künlerden bir kün bazardan qaytup iqamet ittigim yurta keldigimde, teftiş memurından /rusça: sledovatelden/ yollanmış davetname kâğıtını hazır buldum. İrtesi kün sabah teftiş divanhanesine kelmem teklif olunuyor idi. Hiç bir türlü işim ve davam olmadığı halda bu büyük memurun daveti ne sebebe mebni olduğu /dayanğı/ malümim degil idi. Açıq fransız ülkesinde teftiş memurları büyük qabahlara ve mühim işlere dair evamir /emirler/ köçürdikleri malümim olduğundan, davetinden ötrü hayli taacüplendim. Her nasıl ise, irtesi sabah bardım ve içeri kirüp davetnameyi taqdim ittim.

– Molla Abbas adlı adam sizmisiz? – suali ile cenap teftişçi işine tutandı.

– Evet, efendim, bendeñiz.

– Ne yerli, kimin tebaası /hangi devletniñ vatandaşı/, ve kaç yaşındasız?

– Taşkentli, rus tebaasıyım, yaşım yigirmi sekiz.

– Parije ne vaqıt keldiñiz ve ne ile meşğulsiz?

– Keldigim bir sene qadar oluyor, hususiy dershanede tahsil-i-ilim ve hüner ile ve bazarda bazı emtia-i-islâmiye /islâm malları, eşyaları/ ticareti ile meşğul bulunuyorum.

– Pek yahşı. Parijde tanış-bilişler barmı ve kimlerdir?

Bildigim adamları hep beyan ittim. Lâkin müsyü Şalon ile Margarita haqqında haber bermedim.

– Tanış ve dostlarıñız ile sıq körüşesizmi, ve künleriñizni nasıl keçiresiz, etraflıca tarif idiñiz /añlatıñız/.

Parijde niçik /nasıl/ vaqıt keçirdigimi, her ne zaman ne iş ile meşğul olduğımı tamam haber itti isem de, sevdiğim Margarita haqqında hiç bir söz aytmadım. Qızın adını faş itmek /meydanğa çıqarmaq/ insanlıq ve insaf degil idi. Her ne beyan ittim ise teftişçi cenapları bir qaldırmayup yazup alup, bade:

– Felân qaryede, felân qartçıq ile tanış-biliş idiñizmi? (Suali ile işbu mektübün başında beyan ittigim ve iptida /başta/ dellâl dostum ile barup tanış olduğım qart fransız qadını hususta haber istedi).

– Evet, efendim, tanış idim. Üç-dört defa şu qaryeye barmış ve qartçığı ziyaret itmiş idim.

Memurun teftişi ziyadece taacübime kelüp, bir hayli qorqa başladım. “Bu suallerden meramı nedir? Bu sualler ne kerek oldular?” fikri başımı aylandıra başladı.

– Şu qartçıqqa eñ soñ ne vaqıt bardıñız?

– Bundan yigirmi kün muqaddem. Tamam yigirmi kün.

– Yahşı fikir idiñ, artıq barmadıñızmi? Şu yigirmi künden beri qartçığı hiç körmediñizmi?

– Hayır, körmedim, efendim.

– Hoş, bu künlerde şu qartçıq için bir şey işitmediñizmi?

– Hayır, işitmedim.

Közlerimde cevap ve haber alacaq kibi, teftişçi cenapları ötkün-ötkün doğru közüme baqup, bade ikinci bir bölmeye çıqmamı emir itti. Çıqtım. Lâkin ne olduğu malümim degil ise de, canım bu teftişten ürkmeğe başladı, qartçığa ne olmuş da, benden sual idiyor? Her ne olmuş ise de, benden ne qıdırıyor? Ya, Huda, sen sabır ber! Arqam terledi. Nasıl terlemeyim ki, teftişçi büyük memur olduğu ve sebepsiz teftişe tutunmayacağı malümim idi. Fransız nizamları mucibince, bu memur ekseri cinayet ve büyük qabahat işlerini teftişler. Lâkin bende ne olacağı bar, bende ne qusur körmüş? Fikirlerine, oylamalarına müptelâ olduğım /berildigim/ sırada tekrar divanhane bölmesine çağırdı.

– Qartçığı bu künlerde hem körmediñiz, hem onuñ için bir şey işitmediñiz, öylemi, Molla Abbas?

– Evet, efendim.

Bu sırada qap içinden kirli ve qızıl lekeli ipek bir yağlıq /yavluq, poşu/ çıkarup, teftişçi cenapları baña uzatup:

– Bu yağlıq siziñ degilmi? – dedi.

– (Yağlığa baqup) Benim olup-olmadığımi bilmiyorum, lâkin benim yağlıqlarıma oşay, – dedim.

– Zan iderim ki, yağlıq siziñdir, çünkü Parijde böyle yağlıq yoqtur ve kimsede körülmedi.

Havf /qorqum/ ve endişem /şüphem/ daha ziyade ola başladı.

– Bu aqça kisesi siziñmi, – deyü, teftişçi ufaq bir aqça kisesi çıkarup kösterdi.

Kise benim idi. Ta Taşkente olduğımda, dost şakirdlerden /talebelerden/ biri yadikâr /hatıra/ olaraq hediye itmiş idi.

– Evet, efendim, kise benimdir. Lâkin köpten beri taşladım ve tutmuyor idim. Sizin eliñize qaydan tüştü, aceba? – dedim.

– Hazır añlarsız. . . Keçen kün degil, daha evvelki kün ve gicesi qayda idiñiz ve vaqtı kimler ile keçirdiñiz?

– İki kün ve giceleri hep şeherdeyim.

– Hoş, lâkin qaysı saatta, qayda idiñiz? Fikirlenüp tamam ifade idiñ.

– Bundan üçüncü kün sabah quşluq vaqtına qadar /yani sabah saat 10-11 qararlarına qadar/ mahall-i-iqametimde /yaşağan yerimde/ idim. Bade /soñra/ üyle bir saat keçinceye qadar dershane ve bade bazar meydanında malüm aşhanede aştı idim. . .

– Aştan soñ qayda bardıñız?

– Aştan soñ qayda bardığımi beyan idemem, efendim?

– Hoş, mahall-i-iqametiñize ne zaman qayttıñız?

– Tamam vaqtımı bilmiyorum, lâkin keç vaqtı idi.

– Yalñız qayttıñız mı?

– Evet, efendim, ben yalñız kişi.

– Her halda şu kün bazarda aşhaneden çıqup ikindi /üyleden soñra/, aqşam ve gice vaqtı qayda olduğıñızı haber idemiyecek misiz?

– Hayır, haber idemiyeceğim.

– Mezkür saatlarda qayda bulduğıñız baña malüm, lâkin özüñiz iqrar itseñiz /gizlemeyip söyleseñiz/, size yahşica olur.

– Teftişçi hazretleri, bu suallerden muradıñız nedir? Benim añladığımi bir şey yoq, mümkün olan cevapları berdim. Haber itmiyecek hallarım da bar, idemem. Qayda barır idi isem, barmaya haqqım bar. Her halımı açmaya neden borclu oluyorum ve siz ne haq, ve ne nizam ile sual idesiz, beyan buyurıñız /aytıñız/.

– Sual ittigimiz şeyleri siz pek yahşı bilesiz, tarife /añlatmağa/ hacet yoq, lâkin özüñizi bilmez ve bigünah /günahsız/ köstermeye ğayret idesiz, faide bulmaz, Abbas efendi. Biçare qartçığı siz qatl idüp /öldürüp/ aqçalarını aldığıñız malümim, şüphe qalmıyor. Sair isbatlardan ma'da /ğayrı/, qartçıqıñı yurtunda tüşürüp qaldırması yağlığıñız ve aqça kieseñiz haqiqat-ı halı tamam beyan idiyor. İnkâr itmeñiz, inkârdan size faide çıqmaz. Bu saattan hür /serbest/ degilsiz. Nizam mücibi zapt ve qarağuldasız /haps olunduñız/. Hazır siziñ mahall-i-iqametiñize /yaşağan yeriniñize/ baramız, hayli /bir çoq/ ispat daha buluruz. Taşkentten Fransaya

iyilik için kelmemişsiz, qanlı qatil bizde de çoq idi. . . Her halda haberiniz olsun ki, Fransa nizamnameleri mucibi, qabahatlı qabahatını inkâr itmeyüp dil-gönülden iqrar idüp /saqlamayıp/, peşman olduğunu bildirse, hayli merhamete lâyıq olur. . .

Daha neler ayttı, bilmiyorum. Közüm qarardı, qulağım tıqaldı, aqlım qarıştı, küç-belâ ve zor ile ayaqta qaldım. . . Ben adam qatil itmişim. . . Qatlin hanesinde yağlıgım ve aqça kisem tüşüp qalmış. . . Ya, Rabbim, bu ne hallar bu! Aqlım coyulır hala keldim. . .

19

Ba'de /soñra/ beni zor /küçlü/ boylu bir qarağula teslim idüp, iqamet ittigim mahalleye alup bardı. Cenap teftişçi hanemde olan cümle eşyamı közden keçirüp defter itti /yazdı/. Sandıqtan naqd /peşin/ olaraq qırq biñ frank aqça ve otuz sekiz biñ frankalıq bank bileti çıktı. Aqça tapıldığına teftişçi quvana tüşüp, qabahatlı ben olduğuma şüphesi qalmadığı aşikâr olduğu sırada, dedi:

– Bu aqçalar cemi siziñ olduğu davayı idecekmişiz?

– Hayır, hamması /bütünü/ benim olduğunu dava itmem, lâkin bu aqçalar içinde qatl olunan qadınınñ bir aqçası olmadığını dava iderim, – deyü, muqabele ittim /qarşılıq kösterdim/.

– Öyle ise, bu aqçalar kimiñdir?

– Qırq biñ frank felân ve felân tüccarın /alış-verişçiniñ/ mal siparişına /sımarışına/ emaneten verdikleri aqçadır. Özlerinden sual idersiz. Otuz sekiz biñ frank öz aqçamdır. Hıfz /saqlamaq/ için bankke berdim, kâğıtı eliñizde. . . (Bank kâğıtını hayli baqup ve oqup, teftişçi dedi):

– Aqçaları bankke üç kün burun bermişsiz, muqaddemce /evvelce/ aqçalarıñız eldemi idi?

Teftişçi bu aqçaların biçare qadın aqçalarından olduğunu fikirliyor idi. Ama Parije keldikte, daha ziyade aqçam olduğunu beyan idüp bir qaç muteber /itibarlı, sayğı qazanğan/ sarraf /bankir/ kösterdigimde, hayli taacübe bardığı /şaşqanı/ körüldi. Her ayttıklarımı yazup alup:

– Qadın qatl olunan künnüñ yartısı /yarısı/ ve şu gice qayda olduğunızı beyan itmiyecekmişiz?

– Hayır, bu suale cevap bermeyeceğim, özümün ve daha bir adamın namusu süküte /susmağa/ mecbur idiyor. . .

– Zan ideyik ki, qatil siz degilsiz. Qatil gicesi siz bir mecliste idiñiz, öldürilmiş ve talanmış qadınınñ hanesine siziñ yağlıq ve aqça kiseñiz nasıl tüşüp qalmış?

– Haq rizası icün, efendim, buña hiç aqlım yetişmiyor. İnşallah, bu işi siz açarsız. Benim bildigim oldur ki, siz kibi bigünahım!

– Hiç kime yağlıq hediye ittiñizmi?

– Hayır, efendim.

– Belki coymuştırsız, ya cepten aldırımıştırsız?

– Kene bilmiyorum, efendim.

– Zapt ve teftişi şaşırmaq için siziñ şeyleri mezkür /yuqarıda adı keçken/ hanede taşlayacaq kibi bir adam dostlar ve bildikler arasında yoqmu? Fikir idiñ.

– Hiç bilmiyorum. Bildiklerim adamlar hep muteber /itibarlı/ ve yahşı adamlardır, biri qatil ve oğrı /hırsız/ olmasa gerek.

– Bir sualim daha bar. Mezkür gice qayda olduğunızı aytmıyorsunuz. Hoş, qayda olduğunızı sizden mada bilen adam barmı?

– Olsa gerek, ancaq beraber bulunduğım bir kişi bilir.

– Acayip iş! Tamam fikrim budur ki, Molla Abbas, siz kibi bay ve barlıqlı adam aqça için adam öldürmez, lâkin bu ameliñize /işiniñize/ başqa sebepler ola bilir. . .

Mezkür gice qayda olduğunızı aytmadığınız ve tapılmış şeyler qabahat siziñ olduğunu kösteriyorlar.

– Yemin iderim, haberim yoq! Qadınınñ qatl olduğunu sizden işittim.

– Yemin bu halda maqbul degildir /qabul olunmaz/. Yüz mahkümnden /hükm olunğanlardan/ doqsan doquzu yemin ider. . . Muteber /inanılır/ ispat köstermeli.

Teftişçi fikire tüştüğü gibi, ben de bedbahtlığım /bahtsızlığım/ ile meşğul olup qaldım. Cümle eşyama /şeylerimi/ bağlap, mühürlep, iş bitinceye qadar bunlar hıfz olunacaqlarını /saqlanacaqlarını/ beyan iderek ve dos-doğru közümin içine baqup, cenap teftişçi dedi:

– Fransa nizamları mucibi, kişi qatl iden, özü de qatl olunır. . . Bu belâdan qurtulmaq için qatl gicesi qayda olduğınızı, yani malüm qaryede bulunmadığnızı ispat itmek kerektir. Hazırda ise hükm ittim /buyruq berdim/: haps olunacaqsız. Şimdi bu yerden haphşaneye yollayacağım.

Öz özümi coydum, ama bir qaç daqiqa soñ bar quvvetimi toplap bigünah olduğım için Hudaya işandım.

Bazı kitapları haphşaneye alup barmaya ruhset olduğundan, bu sadıq arqadaşları alup qaraqul /qaravul/ ile yollandıq. Kerek nerse /şey/ olur ise, haphşane memuru vastasıyle aldırmaq mümkün olduğımı kene cenap teftişçiden añlap mekân-i-mecburiyeye /yani türmege/ kirdik. . .

Haphşane asker qışlası /kazarması/ kibi, büyük ve hansaray kibi, güzel bir bina idi. Ufaq bir bölmeye qapadılar. Pencere yüksek, qapı qalın. Yalnız qaldım. Ağladım. . .

20

Haphşaneye tüştüğüm iki hafta olmuş idi. Fransız haphşanesi Qıtay zindanı degil imiş. Qabahatlıları ve mahkümleri /hükm olunğanlarını/ adalet üzre baqıyorlar. Bölmeler temiz, aş-suv yahşı, memurların muamelesi /davranmaları, münasebetleri/ nazik hem diqqatlı, şöyle ki, bilmeyen kişi haphşaneyi kervansaray ya ki misafirhane ve emaret /emir sarayı/ zan ider!

Haphşaneniñ nazırını bendeñize ayrıca iltifat /alâqa, rağbet/ ve diqqat buyurup, her ne sual ittigimde heman cevap bermeye hazır bulunuyor idi. Frenk haphşanesi yalnız mahall-i-ceza /ceza yeri/ olmayup, bir de mekteb-i-hususe /hususiy mektep/ imiş.

Nazırın dedigine köre, her qabahatın ve cinayetin eñ büyük sebebi –cehil/cahillik/ ve ihtiyac olduğundan, ehl-i-tecrife /halqniñ tecribesi/ ve insaf qararına binaen qabahatlı tüşmüş biçareleri haphşanede bulundıqça, oqutmaya ve terbiye itmeye ve halınca /halına köre/ bir sanata usta itmeye lâzim körülüp, beş-altı ay haphşanede ceza körüp çıqan adamlar hem oqur-yazar, hem bir usta olup çıqıyorlar. Bu halda bunların ekserisi /çoğu/ yamanlığı terk idüp, öğrenmiş sanatları ile nefaqlarını /keçinmeliklerini/ talep idiyorlar. Aşayacağı helâldan kesp olundıqta, insan haram yolundan qaçacağı şüpheşizdir.

Nazırın bu sözlerini fikir idüp ve iqamet-i-Taşkente ve sair /diger/ yerlerde kördüğüm hırsızlar ve oğrılar hep naçar /çaresiz/, nadan /cahil/ kişilerden olduqlarını nazar-ı tecrübeye aldım. Bereketli senelerde azca, ve qıtlıq ve aç senelerde her türlü oğrılıq /hırsızlıq/ ve qabahat ziyadece vaqı olduqlarını dahi hatıra ketirüp, qabahat ile yoqsuzluq ve ihtiyac beyninde /arasında/ çoq münasebet olduğımı fehm ittim /añladım/.

Acayip frenkler! Taştan suv çıqarmaq ğayretindeler. Bir oğrı ya edepsizi tutarlar, haps iderler, bir türlü zahmet itmeyüp töre /asilzade/ ve mirza kibi asrarlar, qamçı ve zincir yerine ders ve terbiye ile nefis ve bed /yaramay/ ahlâqını zapt iderler, sanat, hüner öğretüp, kesp /qazanma/ ve kâre qoyarlar. Ne büyük adalet, ne büyük insaniyet ve insaf bu!

Eger frenkler ehl-i-islâmdan olmuş olsa idiler, eñ yahşı müslümanlar olurlar idi. Ama frenklerin qusurlu ve nahış /fena, sağlam olmağan/ halları dahi çoqtur, Huda qavuştırsa, ileride naqil iderim.

Her ne qadar haphşane nazırını tarafından nasıl hürmet olup, haps ve ceza ve adalet ve insaniyet hususta müzakereler ile vaqıt keçiriyor isem de, öz başımın yazı ve belâsı hep közüm ögünde olup, rahat bulamıyor idim. Cenap teftişçi bir-iki mertebe öz divanhanesine çağırıp ve bir-iki mertebe haphşaneye kelüp hayli /bayağı/ teftişler daha itti ise de, taze ve mühim bir haber almayup qaldı. Ğayrı kişilerden duyulduğu taqrir /añlatma/ ve haberler dahi yeñi bir hal açmayup, şüphe ve qabahat tamam benim üzerimde qaldı! Teftiş defterini baña kösterüp ve benden ğayrı qatıl ve qabahatlı körülmedigini beyan idüp, hizmeti cinayet mahkemesine teslim ideceğini haber itti. Aceba, mahkeme nişler? Belki beni azat ider, ama qabahatlı körüp qatlime /öldürilmeme/ hükm itmesi daha ziyade ihtimaldır. Bu halda fransız nizamı mucibi, başım

balta ile kesilecektir! Ya, Rabb, sen yardımcı ol! Sen inayet /merhamet/ qıl!

Mahkeme huzurunda muhafaza /qoruma/ için tarafımdan vekil olmaq üzre bir dava vekili /advokat/ tuttum. Bu adam iş ve ahvaldan haber alup muhafaza pek küç ve halım muhataralı /tehlikeli, havflı/ olduğunu söyledi. “Büyük belâdan ve belki başını qurtarmaq için qatl gicesi qayda olduğunızı açmaq kerek, yoq ise, sizden ğayrı qabahatlı körülmüyor”, – dedi. Hayır, efendim, bu mestur bir haldır, açmaya haqqım yoqtur. Kemal /yetkin, pişkin/ ve mahir /usta/ davacı iseniz, bu kibi günah(kâr) olduğuma qanı iseniz /inansañız, qanaat etseñiz/, bu teklifi buyurmañız, iqrar /açıq söylemek/ mümkün ise, teftişçiye iqrar ider, hapshaneye tüşmez idim.

Bir kün sabah ziyade içim-halım ağırdı. Eglenmek için taze çıqmış gazetalardan bir nice nüsha aldırđım. Birini açup işbu haberi oqudım: “Keçen ayın yigirmisinde (felân) qaryede (felân) qadını qatl idüp aqçalarını almış adam tutulmuş. Kemal teftiş müthiş ve qorquñç vaqıayı lâzimincede açmış. Zapt ve haps olan mahküm /hükmlü olunğan/ Taşkentli Molla Abbas namında bir kişi olup, hayli zamandan beri Parijde hususiy dershanede talebelik ve bazarda bazı ticaret idiyor imiş. Taacüptir ki, bu adam bay ve zengin olduğu sırada oğurlığa /hırsızlıqqa/ cesaret itmiş, lâkin biçare qadınñın yurtunda /evinde/ tapılmış qanlı yağlığı /poşusu/ ve aqça kisesi, ve qatl gicesi qayda olduğunu beyan itmediği qabahatına hiç şüphe qaldırmayıp, bir qızın nam ve adını faş itmemek /açmamaq/ için şu gice qayda olduğunu köstermeye razı olmuyor imiş. Boş söz!”

Ya, Rabbi! Ya, Huda! Bu ne müşkül haldır, bu? Dostlar, bildikler bu gazetayı oqup haber alup, baña lânet oqup nefret idecekler! Vay, qara yazılarım, vay... Ağlayup gazetayı taşladım, ikinci bir nüshayı aldım... “Şehir haberleri” babında yazmışlar: “Savdagâr /alış-verişçiler/ arasında malüm ve belli tüccar müsyü “Ş” bu künlerde uluğ qayğıda olsa kerek. Birden bir qızı “M” hanım keçen kün gazeta oqup turduqta, fena hastalanup, özünü bilmeyüp /essiz halda/ yattığı rivayet olunuyor. Tabiplerin /hekimlerin/ sözüne köre, biçare qızın halı ğayet müşkül imiş. Huda inayet eyleye.”

Bu haberi oquduğım ile aqlım kitüp, gazeta elimden tüştü! Añladım, yahu, añladım!!! Tüccar “Ş” – müsyü Şalon ve “M” hanım – sevdiğim ve biçare Margaritadır! Zavallı qızçıq benim halımdan ötrü gazetada haber körüp, ecel ve ölüm tüşküne kirmiş! Bir-iki haftadan beri ne halda ve qayda olduğımdan haber yoq idi... Gazetada körmüş ve kim için hapshaneye tüştüğimi ve qatil olmaya hazır olduğımı bilüp harap olmuş. Biçare qızçıq! Ya benim halım şimdi nasıl olur? Keçen ayın yigirmisi gicesi malüm qadın qatil olunmuş... Şu kün ve gicesi ben bedbaht /bahtsız/ ve biçare Margarita ile mahusus tuttuğım hanede keçirdim. Nam ve namusını baña emanet itmiş idi, faş itmedim /sırımıznı açmadım/, ecelinemi sebep olacağım? Ya, Huda, gunâhım çoqtur, lâkin seniñ merhametiñ qararsızdır, saña işandım! Ya, Rabbi, qızı hıfz eyle /qorçala/, açılmamış güldür, tüşüp kitmesin... Ben özüm nişliyeceğim? Qanlı qatil süretinde fransız baltası túbündemi can teslim ideceğim... Ya, Rabbi! Ya, Rabbi!

Davamın mahkeme künü tayin olunup kelmekte idi. Qurtulmaq çaresi yoq. Namım berbat /harap/ ve başım fransız baltası túbünde qalacağı şüphe qalmıyor idi...

Bazılar dirler: “Yahu, niçün taqrir bermiyorsuñ /añlatmaysıñ/, qatl gicesi qayda olduğunı niçün aytmiyorsuñ? Bir qızı, ya qadını mestur itmek /gizlemek/ için öz başını harap idüp, haqiqat qatilin qurtulmasına sebep olacaqsıñ. Bu aqlı işi degil”. Bendeñiz de bu halı çoq fikir ittim. Ve kene fikir idiyorum: qaryede /köyde/ qartçıq qatl olundığı kün ve gicesi ben hep Parijde olup, vaqıtları Margarita ile keçirdiğimi iqrar itsem /açıqlasam/, heman qurtulacağım. Vaqien /ve haqiqaten/, üyleden soñ ve aqşam keç zamanlara qadar qız ile beraber mahsus icare ittigimiz /kirağa tutqan/ mahallede idik. Hizmetçiler dahi biliyorlar, lâkin qızın beti hep örtülü olduğından, kim olduğını ve ben ise frenk qıyafetinde olduğımdan, müslüman olduğımı bilmezler, ama körseler – tanırılar...

Teftiştən malüm olduğına köre, qartçığı keçen ayın yigirmisinde aqşam ile yarı gice arasında qatl itmişler. Şu vaqıtta men ve qız gögercin ve quş kibi söyleşüp, muhabbet idüp turuyor idik, qarye ise seherden dört saatlik mahallidir /yerdir/. Evet, qatil ben olamayacağım añaşılacaq, lâkin biçare qızın adı ve namusu harap ve berbat olacaq. Qatlime /qatl olacağıma/ razı degilim, ama buña da razı olamıyorum.

Namlı ve namuslu bir adamın qızı baña muhabbet itti. Kişidir, insandır zan idüp, emniyet itti, candan aziz adını baña emanet itti. Nasıl hıyanet ideyim? Haq-Taalâ başıma belâlar-qazalar yazmış. Baş benim, biçare ve muhabbetli qızın benim huzurımda qabahatı nedir? Öz başımı qurtarmaq için onuñ başını belâya nasıl qoymalı? Çoq oyladım, fikirledim. Qızın adını faş itmeye qerar idemedim. İnsafım, vicdanım razı olamadı. Belâdan qurtulmaq için emanetime hıyanet olayım? Hayır, aşığılıq, alçaqlıqtır. Her ne olsa, olsun – hıyanet ve alçaq olamam! Sahibimiz Hudadır, bir yazdığı bardır. . . İmdadı /yardımını/ Hudadan isterim, çareyi başqa yoldan beklerim. . . Bigünahlara Haq yardımcıdır.

Gazetalarda, ruznamelerde haqqımda yazılan haberleri körüp, taacüplenüp, dostlar-bilişler hep hapshaneye kelüp teselli berdiler. “Bu işte bir yañlışıq bardır. Qorqmañız, inşallah, añaşılır, tep-temiz olursız”, – diyordılar idi. Lâkin ya hatır için, ya bilmeyüp aytyordılar idi. Qurtulmaya bir çare körülmüyor. . . Qatl gicesi qayda olduğımı kösterüp qızın namusını faş itmeye hiç razı degil isem de, qız işi añaş ve baña hürmet idüp, öz iradesiyle /kendisinin göñül istegi ile/ kelüp teftişçiye ahvalından haber berse, belki qurtulmaq ihtimal idi, lâkin biçare qızıq halımdan haber olduğu ile dünyadan keçmiş surete kelmiş. Endi kim haber ider?! Kimden sual olunur? Belki ben qatl olmazdan evvel qızın cenazesi çıkar. . . Ey, qara yazılı başlarımız!

Evet, Hudaya asi /günahkâr/ olduq. Her ne qadar yamanlıq ve fenalıq itmedik ise de, gül ve bülbül kibi, temiz ve pak muhabbet ile sabır ittik ise de, bir-birimiz ile körüştigimiz, bir-birimizi hayallandığımız dahi belki günahdır, ama, ya, Huda, cezamız pek ağır tüştü. Afu qıl /bağışla/, nice qabahatları afu buyuruyorsun ya, Rabbi, saña işandım, inayet /lütf, kerem/ ve ihlâs /qurtuluş/ senden.

On altı künden mahkeme olacaq. Kün-be-kün /kün-künden/ başım balta tübüne yaqınlaşıyor. . . Artıq ölüme hazırlanup tövbe ve duaya yapıştım. . . Taşkente bir-iki taalluqatım /doğmuş-tanışlarım/ bar. Bunlara mektüpler tertip idüp, Afrika kıtasına /materigine/ kidüp, naçar qalmış ehl-i-islâm /islâm halqı/ beyninde /arasında/ intişar-ı quvva-yı islâmiye /islâm dininiñ yayılması/ ile meşğul olacağımı yazdım. “Uzaq kitti, coyuldr” desinler, qıdırmasınlar ve halımdan haber alup atamın namına leke ve kir kelmesin fikrinde idim.

Ne acayıp /hucur/ taqdir! Ne ğarip hal! Merhum atam nice aqça kesp idüp /qazanıp/ baña terk itti /qaldırdı/. Şimdi bunlar benim başımdan qalup, oğrı, hırsız aqçası kibi, qatl olunmuş qartçığın varislerine /mirasçılarına/ qalacaq! Hiç aqıllara kelecik şeymi bu?

Yartı /yarım/ aqıl, yartı can ile bölmemde bulunuyor idim. . . Bir de baqtım, eşik /qapu/ açılıp qızın atası – müsyü Şalon kirüp keldi. Elimi tutup, hoş-beş idüp /hal-hatır sorap/:

– Abbas efendi, bu nasıl hal, sizi mında kördüğüme inanmıyorum, – dedi.

– Efendim, nasıl olduğunı ben de bilmiyorum, lâkin bundayım, hapshanedeyim, şüphe yoq.

– Evet, evet, ama qolaysız bir yañlışıq olmuş. . .

– Qolaysız olsa idi. . . Çaresiz ve ilâcsız bir yañlışıq, efendim. Nişlemeli, baş yazısı.

– Öyle ama, hep çare qıdırmalı. . . Añladığıma köre, siziñ işiñiz qazalı iş imiş. Bazı halları aytmıyor imişsiz. . . Aytmaq gerek. . . Baş qurtaracaqsız.

– Öz başımı qurtaracağım, ama başqa adamın başını belâya müptelâ ideceğim/oğratacağım/, namı /adını/ berbat ideceğim! Bu işi idemem, efendim. Nasihat ve teklif buyurmañıza Huda razı olsun. Hapshaneye kelüp, hatır sorap göñlümi aldıñız. . . Vay, efendim, unuttım, ayıp buyurmañız. . . qızıñız Margarita hanım nişliyorlar, yahşdırlar, inşallah. Selâmlar idiyorum.

– Ah, dostum, sormañız! Ben ve biçare qızım bedbaht olduq. Bir haftadan beri özünü bilmeyüp yatıyor. Ümüt az qalıyor!

– Hudaya emanet, efendim, ne oldu? Havf ve endişe /qorqu ve qasevet/ itmeñiz, yaşlıqta çoq türlü hastalıqlar olup keçer, sabır ve tahammül idiñ /dayanıñ/. . . Tabibler ne söylüyorlar?

– Açıq sözləri yoq, bugün ya irtəyə /yarın/ köz açsa, belki selâmet qalır, ğayrı halda ümütleri olmasa kerek... Dün beş-on daqiqa öz-özünə keldi. Söylemeye mecal /taqat/ ve quvveti olmayup işaret ile kâğıt ve qalem istedi. Berdik. Nedir bilmiyelim yazacaq oldu. Bir-iki yazdı. Kene kesilüp, özünü coydı. Ne aş, ne suv, ne söz... Yazdığı aňlaşılmıyor, açıq bir-iki sözü oquluyor: “Hayır, /yoq/ o degil, degil, çünkü şu künde...” Bu sözlər nedir, bilmem?! – deyü, biçare fransız ağlamaya başladı. Birden bir evlâdı, birden bir qızı... Nasıl ağlamasın!

Benim ağlamaya dahi mecalım, çarem qalmadı. Qızın yazdığı sözləri işittigim ile boğazım sıqıldı, nefesim çıqmaz oldu... Biçare qızçıq. Vay, sevdiğim Margarita, ecel ile talaşıyorsuñ, yarı canıñ qalmış, kene beni fikir idüp, ben bigünah olduğuma ispat ve şahadetlik qaldırmaq istiyorsuñ! Añladım, biçare, añladım. Ben mestur ideceğim /gizleyeceğim/ halı, sen faş itmeye /açmağa/ ve beni qurtarmaya ğayret idiyorsuñ! Huda senden razı olsun, Huda yaş canıñı bahş eylesin /bağışlasın!/ Ya, Rabbi, bizlere merhamet qıl. Qatil ve asi /gunahkâr/ olmadıq...

22

İşler böyle... Olduqça fransız dostlarım kelüp-kitüp hatır gönül aldılar. Aceba, daha kelüp ben biçareyi ziyaret iderlermi? Zan itmem... Biçare Abbas, yalnız Abbas! Cümlesinden yaqın zan ittigim müsyü Şalon dahi kelüp halıma teessüf itti... Lâkin bu vaziyette eñ ziyade ve eñ sadıq dostum muhabbetli /sevimli/ Margarita bu müşkül vaziyette benden müşkül hala keldi! Biçare qızçıq! Ya dünyadan keçmekte, ya keçmiştir! Biçare qızçıq, benim qara yazılarım seniñ canıñ dahi aşadılar... Bir can, bir beden – tamam yalnız qaldım! Diyar-ı ğurbet başımı aşayacaq. İftira ve fransız memurlarından ğayrı yoldaşım ve refiğim /dostum/ körünmüyor!...

Yalnızlıq ne olduğunı şimdi bildim. Dost ve refiq qadrini şimdi öğrendim. Ah, bir dostum olsa idi, halım ne yengil, ne hoş olur idi. Fransız baltası dahi bu qadar qorquñç körünmez idi. Bu balta hatırıma keldikçe, vucudım buzlap saçlarım tim-tik tura! Giceleri közüme bir saat uyqu kirse, qorquñç tüşler rahat bermiyor. Hudaya şükür, aqlım kitmiyor. Güya qabahatım beyan olunan qabahatnameyi /rusça: prigovor/ mahkemedən baña yollamışlar idi. Qaç mertebe oqup çıqtı isem de, qarşı bir cevap tapmadım... Hudaya işandım, ziyaretleri için Frenkistana tüştüğim evliyalara /yani Qırq-Azizler ve Gül-Babağa/ emanet oldum...

Bugün memurlar kelüp, bendeñizi qaranğı arabaya /polislerin haps arabasına/ qoyup, mahkemeye alup kittiler. Fransız mahkemelerine endi seyir ve temaşa ve ibret için ehaliden pek çoq halq – er ve qadın toplanır. Cemiyet huzurında kirli-paslı körünmemek için hapshanedən temizlenüp çıqtım. Mahkemede mahkümlere /hükm olunğanlarğa/ mahsus mahalde yanına bir qaravul ve aldımnda dava vekili /advokat/ olaraq oturdım. Qarşımda qabahat beyan idici memur (prokuror, madde-i-elumum – I.Gaspr.) ve onuñ yanında cemaattan saylanmış on iki hakim ve sağ tarafta nizam hakimleri ve sol tarafta temaşaya toplanmış halqlar oturuyorlar idi.

Mahkeme bölmesi padişa selâmlığı /qabulhanesi/ qadar zor idi ki, içinde Taşkent mahalle yurtlarından /evlerinden/ dördü-beşi sığışır idi! Davayı hükm idecekler cemaat hakimleri idi. Bunlar devlet ve nizam hakimlerinden ğayrı olup, delil ve bürhan-i resmıyeye /resmiy ispatlarğa/ baqmıyup, insaf, vicdan ve adalet üzre hükm itmeye memur /emir alğan/ idiler. Her cinayet davası için böyle on iki adam saylanup, bunlar “qabahatlı” deseler – qabahatlı, “yoq” deseler – yoq! Ve azat olmaq Frenkistan usulınıñ eñ yahşısidir. İnsaf mahkemesi işin yalnız zahirine /tışına/ diqqat itmeyüp, vicdan ve adalet ile işin batınıñı /gizli taraflarını/ ve mestur halları dahi mizan-ı insafe /insaf terazesine qoyup/ hükm idiyor. Şöyle ki, bu usul mahkemede qabahatlınıñ qurtulması pek zor olduğı kibi, bigünah adamın qatli /öldürilmesi/ nadir /siyrek/ vaqıadır... Vicdan közden naziktir ve insaf aqıldan ötkündür...

Mahkeme başlandı... Qabahatname oqundu. Kim olduğum, mezhebim /dinim/, yaşım sual olundu. Ba'de /soñra/ teftiş kâğıtları oqunup, başqa bir bölmeden şahatları birer-birer ketirüp /taqrir /añlatma ve açıqlamalar/ aldılar. Böylece üç-beş saat keçti. Mahkeme ve halım ne qadar qorqunç ise de, tura bara /yavaş-yavaş/ ahvala alıştım. Ve etrafa diqqat idüp halqlar arasında bazı bilmişlerim /tanışlarım/ müsyü Şalon dahi olduğunu kördüm. Cümlesi fikirlenüp, bazı qulaq qulaqdan sözleşüp tura idiler. Qabahatlayıcı (madde-i-elumum – I.Gaspr.) hakimlere hitaben ayttığı sözde qabahatlı olduğuma şüphe qalmayup, dost ve emniyet iden bir qartçığı qatl idüp aqçalarını taladığım için bir qat daha ağır cezaya lâyıq olduğımı beyan itti.

Vekilim olan davacı /advokat/ buña qarşılıq çoq söz aytmadı. Ancaq bigünah olduğuma şüphesi olmayup, bu işte bir esrar /sırlar/ ve ğaraip /añlaşılmağan bir şeyler/ olup, mümkün derece yengil ceza qoyulmasını rica itti. Mahkeme reisi baña hitaben:

– Soñ söz siziñdir. Her ne aytacaq olsanız, buyuruñ, – dedikte, bendeñiz ayağa turdum. Cümle halq ve hakimler ağızıma baqtılar.

– Ay, hakimler, – dedim. Qartçığı qatl iden ben degilim. Bu işte hiç qabahatım yoq! Lâkin qartçığın yurtunda /evinde/ tapılmış yağlığım /poşum/ ve aqça kisem baña qarşı şahatlıq idiyorlar. Qatl künü ve gicesi qayda olduğımı beyan itmedigim, kene güya qabahatıma delil oluyor... Bunları biliyorum. Ama kene tekrar bigünah olduğımı arz idiyorum /bildirem/. Kemal /kâmil/ ve mahir /usta/ teftişçi haqiqat qabahatlıyı bulur, beni azat ider ümütinde idim, boşa kitti. Eger qatl vaqtı qayda olduğımı aytsam, qurtulacağım şüphesizdir. Lâkin ben qurtulmam ile bir qız harap olacaq. Bunıñ adını faş idüp selâmet qıdırmaq, namusıma muvaffaq kelmiyor, qusur usul-i teftiştedir /teftiş usulındadır/, baña yapıştı, ğayrı adam qıdırmadı... Qatil ben degilim! Qatili tapmaq benim borcum degil. Başım kesilmek cezası tertip olacağını biliyorum, nişliyim? Emanete hiyanet olamam /hainlik yapamam!/ Size qızı beyan idüp, namusını berbat idemem. Bu halda ancaq Hudaya niyaz iderim ki, cümleñize inayet /merhamet/ idüp, insaf berüp bigünahın qatline hüküm ittirmesin! Artıq sözüm yoq... – deyü yerime oturdım.

Bilirim ki, ayttığım sözler – söz degil. Belki bir hakim inanmamıştır, lâkin ziyade aytmaya hem olmadım, hem istemedim. Şu arada ufaq memurlardan biri mahkemeye bu işten ötrü iki qadın bazı ifadeler itmek istediklerini arz itti. Reis cenapları: “Kelsinler, söylesinler”, – dedi. Mahkeme huzurına iki qadın keldi. Baştan ayağa qadar qara urbalar kiymiş ve betleri, başları tamam örtülmiş idi. Kimlerdir, malüm degil. Ancaq, biri qartça olduğu añlaşıyor idi. Her halda bunlar öz radetleri /kösterişleri/ ile beni mahküm itmeye kelmemişler, belki haqiqat qatil haqqında haber ketirmişler zannı ile hayli rahatlanup, Hudaya şükürler ittim...

23

Reis-i-mahkeme mezkür qadınlardan taqrir /añlatma/ almaya başladığı sırada, birisiniñ ğayrı bölmeye çekilmesini teklif itti. Bu halda şu qadın şahide olamadığını ve refiqaşı halsız olduğundan, beraber keldigini beyan itti. Reis ikinci yaş qadına hitaben: “Molla Abbasın davasından ötrü aytacağınız barmı?” – dedi.

– Evet, efendim. (Cevabı qadın aqırtın /yavaş/ sesi ile berüp, halsız ve quvvetsiz olduğundan cevapları hep oturduğu yerden, ayağa turmayup bermeye ruhset istedi. Halına hürmeten mahkeme ruhset berdi.)

– Siziñ adıñız ve laqabiñız /famiyañız/ nedir? Hem betiñizi açup cevap bermelisiz, çünkü körünmeyen adamdan taqrir almaq nizam degildir, – deyü, reis hazretleri şahideye /şahatlıq etken qadınğa/ hitap itti.

– Kim olduğımı aytmamaq ve betimi açmamaq istiyorum, – cevabı alındı.

– Olmaz, bu halda şahatlığın caiz ve qabul degildir.

Biçare qadın başını aşağı salup, fikire tüştü. “Nişliyim?” – suali ile meşğul olduğu aşikâr idi. Cümle halqın canı bu qadından mühim haberler alınacağına qani idi, zan iderim. Reis-i-mahkeme teklifini tekrar

ittikte, qadınçıq bir eli ile bet örtüsini köterüp, aqırtın ve narin /ince/ sesi ile: “Adım Margarita Şalon qızı”, – dedi...

Bu ad ve ses yıldırım kibi qulağımdan içeri kirüp, gönlümü nur ve saadet ile toldurduğu halda muhakemeyi, davayı unutup, oturduğu yerimden sıçrap qızın ayaqlarına sarılacaq olduğumda, dava-i-vekilim /advokatım/ baña aylanup, elimden tutup: “İş anlaşıldı. Közüñiz aydın olsun, endi rahat oluñ”, – deyü, fikirim başıma kelmesine sebep oldu. Reis taqrيره devam idüp:

– Qaç yaşındasız ve qayda oturasız? – dedi.

– Yaşım on sekiz. (Felân) mahallede, (felân) nomeralı öz hanemizde.

– Bu davada ne beyan ideceksiz?

– Teftiş ve mahkeme bigünah adamı mahküm ve qatl itmek üzre olduğımı beyan ideceğim.

– Delil ve ispatıñız barmı?

– Evet, bar. Biçare qart qadın qatl olunan kün ve gicesi Molla Abbas efendi benim ile vaqıt keçirdi. Bir saat ayrılmadı. Bu halda şeherden iki-üç saatlıq yerde olan qaryede adam qatl idemiyecegi tabiydir...

Şu arada dava temaşasına toplanmış halqlar harekete kelüp: “Tabip /doktor/ yoqmu, tabip yoqmu?” – deyü, bir-birinden soruştıqları halda, şu tarafa köz taşlap, bir kaç adam müsyü Şalonnu köterüp alup çıqtıqlarını kördüm... Biçare adam! Qızın berdigi cevapları işittigi ile, bayılup ya ki ölüp qalmış... Artıq başım belâdan qurtulmayacaq imiş...” Özüüm qurtuldım” deyü, şükür itmekte iken, sevdiğim qızın atası telef oluyor /ölmekte/!

Margarita şallara sarılmış ve temaşacı halqlara arqa berüp turduğu halda, vaqıadan haberi olmadı. Reis-i-mahkeme teftişe devam iderek:

– Molla Abbas efendi ile dostluğıñız ve körüşmekte olduğıñız ne vaqıttan beridir ve qayda körüşüyor idiñiz?

– Körüştiğimiz nice aylar oldu. (Felân) mahallede, (felân) misafirhanede mahsus bölmeler icare ile /kirağa/ tutup, anda körüşür idik.

– Bu halıñızı bilen ya kören barmı?

– Evet, efendim. Misafirhane hizmetçileri bilirler, lâkin adlarımızı bilmeseler kerek, çünkü misafirhanede başqa ad ile yazılmış idik. Mezkür hizmetçileri çağırmadım, aşağıda beklep, kütüp turalar. Kerek ise, çağırıp taqrir alıñız, benim ise daha aytacağım yoqtur. Molla Abbas bigünahtır.

Hizmetçileri içeri alup kirdiler. Suallere cevaben, Molla Abbasın ve qızın adlarını ve kim olduklarını bilmiyüp, hayli zamanlardan beri beş-on künde bir misafirhanede icare ittikleri bölmeye kelüp kittiklerini ve qaryede qartçıq qatl olunan kün ve gicesi keza /kene/ misafirhanede öz bölmelerinden çıqmayup vaqıt keçirdiklerini beyan ittikleri sırada, hakimler bigünah olduğımı hükm ve ilân ittiler. “Zapt olunmuş aqçañızı ve eşyañızı qaytarup almaya ve hürriyet-i-tame /büs-bütün serbest olmağa/ haqqıñız bar!” – deyü reis baña haber itti...

Heman yerimden atılup, muhabbetli ve biçare Margaritanıñ yanına tüşüp, müteşekkiren /teşekkürler bildirip/ ayaqlarına sarıldım. Halqlar hep el urup /algışlap/, “Aferin! Aferin!!!” ayıştılar. Lâkin bunlara diqqat itmeye mecalım qalmadı. Margarita hüzün-hüzün /ğam ve keder ile/ közüme baqup bayılup qaldı... Belki can teslim itti fikri ile ben de özümü coyup, ba’de ne olduğımı bilmez hala keldim...

(devamı bar)

İSMAİL GASPIRALI'NIŃ TİLDE BİRLİK ĞAYESİ ÜZERİNE FİKİRLERİ

*Mustafa Arslan**

Zamanınıñ eñ büyük türk til alimlerinden olğan Şemseddin Sami (1850-1904) “Qamus-ı Türki” adlı eserinde: “Bizlerin ihmal etip unuttuğumuz Doğu Türkçesinde qullanılan Türkçe kelimelerin, bilhassa bunlardan değerli ve gerekli olanların alınaraq bizim Türkçemize qatılması metodu ile canlandırılmaları ve yayılmaları, yâni iki lehçeniñ birleştirilmesi Ğayesine hizmet etmek emelindeyim”, – dey edi⁽¹⁾. Türkler arasındaki til birliğiniñ ehemmiyetini izah ile bu mühim vazifeni ifa etmege çalıştığını samimiyetle açıklğan Şemseddin Sami ile aynı düşünceleri paylaşan ve icraatlarıyla qarşımızda canlı bir şahit olaraq turğan bir zat daha bar ki, o da İsmail Gaspıralı’dır. Gaspıralı öyle bir til hayal ete edi ki, qonuşıldığı ve yazıldığı zaman “İstanbul’daki hammal ve qayıqçı ile Şarqiy Türkistan’daki deve sürücüsü ve qoyun çobanı da anlayabilecek” bir til olmalı edi⁽²⁾.

Gaspıralı İsmail Bey 1874’te ilk defa İstanbul’ğa kelgen edi. Bir sene qadar qaldığı İstanbul’da onuñ diqqatını çekken eñ mühim meselelerden biri de Türk tili üzerinde yapılgan munaqaşalar edi. Uzun tartışmalarğa sebep olğan til meselesi Gaspıralı’ğa da soñ derece tesir etken oldu. Osmanlı Türkiye’sindeki bu til birliği tartışmalarını eyi tedqiq etken ve heyecanla menimsegen Gaspıralı İsmail Bey, Bağçasaray’ğa dönüşinde Qırım Türkçesine de aynı usûlü, yâni sade ve basit til qullanma yolunu uygulamaga başlağandır. Qısqa zamanda bu husustaki fikirlerini genişletip ilerletken İsmail Bey, bütün Türkiy halqlarınıñ anlayabileceği bir lisan meydana ketirmeniñ ne qadar hayatiy bir ehemmiyet taşıdığını körerek, oña köre çalışmalarını başlattı.

Türkiy milletler için umumiy bir tilni kerçekleştirmek maqsadıyle Gaspıralı’niñ şu esaslarğa diqqat çektiğini köremiz:

- a) Yaşagan Türk lehçeleri, yabancı tiller yerine birbirlerinden kelimeler alaraq zenginleşmeli.
- b) Bütün Türkiy halqlar için İstanbul Türkçesi esas alınaraq, ortak bir yazı tiline qavuşılmalı.
- c) Mümkün derecede ecnebiy lisan ve qaideler Türkçe’den çıkarılmalı.

Gaspıralı, bu prensiplerini, “Terciman” gazetası başta olmaq üzere, yazı yazdığı bütün dergi ve gazetalarda itina ile uygulamaga çalışır. İlk çıkardığı “Tonğuç” gazetasında Türkiy halqlarınıñ lisanda birliği meselesini ortağa atar ve fiilen her tarafta anlaşılabilir bir Türk tili ile yazar. Adı keçken “Tonğuç” gazetasınıñ muqaddimesinde şöyle der: “Milletimizin eseri olğan lisanımız edebiyatça işlenmemiş ise de egitime ve qaidelere gelecek lisandır. Ğayet nazik Tatar türkülerinden, Noğay cönklerinden, Qırğız ve Türkmen cırlarından anlaşılır ki, eger lisanımız usta bulup, kelime alınıp işlenirse, şimdikine göre çok dereceler parlaq ve qullanışlı olur⁽³⁾”.

Gaspıralı’niñ pek çok qonuşmaları ve maqaleleri diqqat ile incelenirse, onuñ yuqarıda bahsi keçken prensiplerge nasıl başarı ile uyduğı körülecektir. İsmail bey’niñ bu Ğayreti Türk dünyasındaki bütün meslekdeşleri tarafından taqdir ile qarşılğan edi. R. Fahrettin 1910-da yazdığı “Til Yarışı” adlı eserinde Gaspıralı İsmail bey’niñ bu husustaki çalışmalarını şöyle taqdirley: “Anadilimizin bugünde selâmmette olan eñ büyük hadimini göstermek lâzım olsa, şüphe yoqtur ki, bu zat, “Terciman” muharriri İsmail Gasprinskiydir. Herkim añlarlıq /herkeske anlaşılacaq/ revişte (tarzda) açıq ifadeli ve ruhlu olan kısa cümleler, güzel ve edebiy tabirler usûlünü bu zat meydana qoymuştur. O’nuñ ibarelerinde Ğarip kelimeler,

*QDSPİ Qırım tatar tili ve edebiyatı kafedrası türk tili ocası

[/] işaretleri arasındakiler – bizimkidir (M.A.)

çıqışsız cümlələr, bir mâna için birkaç müteradif lâfzlar /yazıda farklı, faqat manaca bir olğan sözler/ olmaz. İsmail bey'den soñra yetişmiş muharrirlerimizin tahrir ve telifte mertebeleri farklı ise de, her birisi kendisine şakirttir. Türk diliniñ birinci ıslâhçısı Ali Şir Nevai ise, ikincisi, hiç şüpheşiz, İsmail bey'dir.”⁽⁴⁾

Gaspıralı İsmail bey'niñ, Türkçe'niñ bütün Türk dünyasınıñ qullanabilecegi bir lisan halına kelmesi için bergen bu sessiz ve asıl mücadelesi soñ derece başarılı olğandır. Onuñ “Terciman” gazetasında qullandığı sade Türkçe, gazetanıñ ulaştığı her yerde, bilhassa Qazan'da, Şarqiy ve Garbiy Türkistan'da, Azerbaycan'da, Balqanlarda ve Osmanlı Türkiyesinde yaşağan bütün Türk-Tatarlar tarafından anlaşılğan bir lisan halına kelgen edi. Ziya Gökalp “Türkçülüğün Esasları” adlı eserinde bu mevzuda şularını söyler: ““Terciman” gazetesini Şimal Türkleri olduğu qadar Şarq Türkleri ile Ğarb Türkleri de añlardı. Bütün Türklerin aynı lisanda birleşmeleriniñ qabil olduğuna /birleşebileceklerine/ bu gazetenin vücudu canlı bir delildir⁽⁵⁾”.

Gaspıralı İsmail bey, başlangıç yıllarında, Türk dünyasında til birliğini temin etmek için başlattığı bu büyük mücadelede neler yapmaq istediğini, maqsadınıñ ne olduğunu mümkün olğanı qadar açıqça söylemekten çekingen edi. Bunuñ eñ büyük sebebi yerli hükümetniñ Rusiyede yaşağan müslüman Türk-Tatarlarınñ ilerlemeleri için kösterdikleri ğayretlerden zaten büyük derecede tedirgin olması edi. O, bu maqsatqa mümkün olğanı qadar sessizce ulaşmağa tercih etkendir. “Terciman” gazetasında da bu mevzuda mümkün olduğu qadar az yazmağa diqqat eter edi.

Gaspıralı, mümkün olduğu qadar, meslekdeşlerini de sade til kullanmağa teşviq ete edi. Bunuñ eñ güzel misalini, kendisiniñ açtığı yolda yürüyerek 1906'dan itibaren Azerbaycan'da çıqmağa başlağan “Füyuzat” mecmuasınıñ muharririne bir mektüp yazaraq sade tilde neşriyat yapmasını rica etken aşağıdaki yazısı teşkil eter: “Füyuzat”ın birinci sayısını aldım. Güzel tertip ve tab’ olunmuş, hayırlı olsun. Lisanını biraz daha sadeleştirirseniz, avam arasında daha ziyade münteşire mucip / ziyade yayılmasına sebep/ olurdu, zannındayım... Yazmaqdan usanmıyorum, lâkin lisansızlıqtan canım yandı. Volga, Qazan ve bu aralıq çıqardıqları gazetaların muhtelif /çeşitli, farklı/ ve qaba dilleri ve “tatarlıqları” “Millet” gazetasınıñ tesisine beni mecbur etti. Sade Türkçeyi intişara mahsus olacaqtır”⁽⁶⁾.

İsmail Gaspıralı, kendisiniñ başlattığı “İttifaq-el-müslimin” kongresleriniñ üçüncisinde de (1906) til birliği üzerine bir teklifte bulundu ve bu teklif alğışlar ve oybirliği ile qabul olunğan edi: “Umumen Türklerin aslı-nesli birdir. Zaman ve mekân ihtilâfiyle /farklılığı ile/ şive ve adetlerimizde ihtilâf peyda olmuştur. Bu ihtilâf yekdigirimizi añlamayacaq dereceye gelmiştir. Bundan soñra mekteplerimizi bir olan lisan-ı edebiyemize hadim olacaq hala getirmek lâzımdır. Kongrenin mektep ve medrese komisyonu tarafından hazırlanmış lâyihasında iptidaiy mekteplerimiz için dört sene-i tedrisiye tâyin olunmuştur. Bunuñ üç senesinde sade mahalliy şive ile tedrisat icra edilip /ders berilip/, soñ senesinde umumiy Türk lisanıyla yazılmış kitaplar oqutulmalıdır. Bu sayede tedricen /adım-adım/ muhtelif şive ve lehçeler birleşmiş olur”⁽⁷⁾. Bu Programmanı “qanunlar dairesinde” tatbiq etebileceğini ümüt etken “İttifaq”niñ müşterek organı kene de Gaspıralı İsmail bey'niñ “TERCİMAN” gazetası edi.

İsmail Gaspıralı büyük Türk şairi Mehmet Emin Yurdakul'ğa “Türkçe Şiirler” kitabı için yazdığı bir mektüpte şöyle der: “Âsâr-ı edebiyeye ve şi'iriye arasına böyle meslekli bir eser aralaştırmaq Türk âlemine büyük bir hizmettir ki, derunen /yürekten/ tebrik ediyorum. Türk âlemine dedigim mübalâğa zannolunmasın; mübalâğayı ne severim ve ne ederim; doğrusudur, çünkü şiirlerinizi Edirne, Bursa, Konya, Ankara, Erzurum Türkleri añlayıp, lezzetlenip oquyacaqları gibi, Tiflis, Tebriz, Şirvan, Horasan, Türkistan, Qaşğar, Deşt-i Qıpçaq, Sibiryaya, Qazan ve Qırım Türkleri de oquyacaqtır ki, bu şerefe Fuzulî ve Nâbî nail olamadılar. Qırq elli milyonluq ve otuz asırlıq bu âleme iptida /ilk defa/ bir qaşıq oğul balını yediren Siz olduñuz ki, Size şereftir, bize saadettir. . . Tebrik ediyorum. . . “Terciman”ın da çabaladığı – bu yolda

hizmettir. Sade ve qaba lisandır ki, Dersaadetin /İstanbulnuñ/ hammal ve qayıqçılarına, Çin dahilinde bulunan Türk devcilerine gazetayı tanıtmıştır; Qazan'da, Sibiryada olduğu gibi, Tebriz'de ve Horasan'da da Bağçasaray dilini öğrenmege meyil doğurmuştur⁽⁸⁾.

25 sentâbr 1906 tarihli "Terciman" gazetasında Gaspıralı "Alicenap Oquyucularımıza Hitap" başlıklı bir yazısında şöyle dey: "Aziz qardaşlar, şimdi bir büyük, belki eñ büyük bir iş daha görmek zamanı geldi. Efendiler, insanları rağbet eden eñ iptida lisandır. Maarif ve edebiyat, din ve millet ömürleriniñ teraqqisi için iptida ve eñ zor /küçlü/ olan vasıta ve sebep – lisan-ı milliy ve lisan-ı umumiy ve edebiyat. Umumiy lisana malik olmayan tayfalar perakende /teker-teker/ yoğalıp, millet payesiyle payidar olamazlar /bir millet olaraq saqlanıp yaşap olamazlar/. Qılınç ve zaman ve mesafe ile ayrılmış tayfaları birleştiren – qalem ile lisandır. Zamanlara ve mesafelere ğalebe çalan /üstün kelgen/– yine qalem ile lisandır. Her kavmin iki büyük sermayesi olur: biri dindir, digeri de – lisan-ı edebiyesidir. Qardaşlar, lisan birliğine çalışacaq zaman geldi, vaqıt fevti /vaqıt qaçırması/ ve ğaflet caiz degildir. Geliñiz, bu işe çalışalım. Ne işleyelim deseñiz, meclislerde ve her türlü mükâleme ve münazara mahallerinde ve gazetelerde bu meseleden bahisler etmelisiz, bu fikri quvvetleyip beynü'n-nas /halq arasında/ münteşir qılmalsız /yaymalısıñız/, edebiyatta ve mekteplerde umumiy lisana yol açmağa çalışmalısız ki, bundan yigirmi beş-otuz sene soñra efrat-ı milletin /millet fertleriniñ/ tili birleşsin, bu ise fikir ve iş birliğine mucip/sebep/ olur"⁽⁹⁾.

Kerçekleşmesini çoq arzu ettiğimiz til ve kültür birliği ğayesi için, Gaspıralı'nıñ ruhunuñ şad olması için bizlerge de tüşken bir iş bardır. Bu iş – lâtin elifbesi temel alınaraq, ortağ bir yazı tili hazırlamaq ve bütün türki lehceleriniñ şemsiyesi altında ortağ bir qonuşma tilini ortağa qoymaqtır.

QAYNAQLAR:

- 1) **Sami, Şemseddin. Kamus-ı Türkî.** – İstanbul, 1317. – S. 2, vd.
- 2) **Doç. Dr. Mehmet Saray.** Türk Dünyasında Eğitim Reformu ve Gaspıralı İsmail Bey (1851–1914). – Ankara, 1987. – S. 72.
- 3) **Prof. Yusuf Akçura.** Yeni Türk Devletinin Öncüleri. 1928 Yılı Yazıları. – Ankara, 1981. – S. 70–71.
- 4) **Fahrettin R.** Til Yarışı. – Orenburg: Vakıf Matbaası, 1910. Bu eserden naqlen bergen: Kıvrımlı Cafer Seydahmet. Gaspıralı İsmail Bey. – İstanbul, 1934. – S. 74.
- 5) **Gökalp Z.** Türkçülüğün Esasları. – İstanbul, 1976. – S. 5.
- 6) **Caferoğlu A.** İsmail Gaspıralı. Ölümünün 50. Yıldönümü Münasebetiyle Bir Etüt. – İstanbul, 1964. – S. 13.
- 7) **Prof. Yusuf Akçura.** Yeni Türk Devletinin Öncüleri. 1928 Yılı Yazıları. – Ankara, 1981. – S. 64.
- 8) **Doç. Dr. Mehmet Saray.** Türk Dünyasında Eğitim Reformu ve Gaspıralı İsmail Bey. – Ankara, 1987. – S. 58.
- 9) **Kerimov, İsmail Asan-oğlu.** Gaspıralı'nın "Canlı" Tarihi. – Simferopol, 1999. – S. 159.

QAŞ YAQACAQ OLUP KÖZ ÇIQARMAYIQ...

(Kemâl Qoñuratnıñ “Qılavuzı” haqqında)

*Seyran Useinov**

“Luğat yapmaq – inenen quyu qazmaq” degenlerinden razı olmamaq mümkün degil. Bu adden-aşır ağır işnen bir qaç yıldan berli men de oğraşıp kelem ve onıñ ne ekenini bilem. Tilimizniñ luğatını yapmaq için, başta öz tilimizni candan sevmek gerek. Tek böyle büyük sevgi luğat yapmağa haq bere.

Kemal Qoñuratnıñ da luğat yapqanını çoqtan eşitsem de, onıñ luğatınen, “GÜNSEL” mecmuası çıqıp başlağan soñ tanış oldım, ve doğrusı gerek, pek gönlüm qırıldı. Şu yerde onıñ, 1997 senesi “QIRIM” gazetasınıñ 6 -ncı sanında yazıp bildirgen tilimizge nisbeten “tasa”sını (беспокойство) hatırladım. Anda o böyle yaza: “Çoq adamlarımıznıñ ana tilinde laf etmegenleriniñ sebeplerinden biri de tilimiz leksikasınıñ yeterli olmağanı, mürekkep ve ince fikir ifade etmege Qırım tatar tiliniñ aciz olğanıdır”.

Demek, meslekdeşimizniñ fikirince, bizim tilimiz – aciz til. Ya, sormaq ayıp olmasın – bizim belli yazıcılarımız, millet erbabları, bizim Çoban-zademiz, Çelebicihanımız, Gasprinskiyimiz, Şamil Alâdinimiz, Yusuf Bolatımız, Eşref Şemi-zademiz ve digerleri nasıl etti de, şu aciz tilde dünyağa belli eserler yarattı? Belki Kemal Qoñurat nasıldır bir fundamental tedqiqatlar keçirdi ve onıñ neticileri esasında böyle hulâsağa keldi? Bunı yazıp bildirgen olsa, belki, biz de inanır edik.

Kene şu maqalesinde o: “...tilde biñlenden yañı sözler kirsetilse olarnı menimsemek için çalışmaq, terlemek, yañıdan oqumaq gerek olacaq. Tatar ise çoq miy yormağa istemey”, – dep yaza. Şay, canım tatarlar. Maqalenin müellifi özü tatar olğanı için, tatarı pek yahşı bilse gerek. Lâkin kene bir sual doğa: “Bizim yüzlernen oqumış Tatarlarımız nasıl etti de “miy yormayıp” yüksek derecege iriştı?”

Kene şu maqalesinde meslek arqadaşımız “leksik zenginleşüvimizniñ” bir qaç çoqrağını köstere ve onıñ eñ begengen çoqrağı Türkiye Türkçesi olğanı açıq-aydın körünip tura. (Onıñ yapqan luğatını Türk tili luğatınen teñeştirseñiz, körersañiz.) “Türkiye Türkçesi bizge bugünde her eki til için ortağ 6-7 biñ qadar yañı sözler berebilir”. “Söz qıtlığından” qurtulmaq yolunu müellif böyle köre.

Kemâl Qoñuratnıñ “Qırım tatarcanıñ tercimeli imlâ qılavuzı “GÜNSEL” de basılıp kele. Müellif “aah” (ah! – ?) sözünden “az-zamanlı” (недолговечный?) sozüne kelip yetti. Lâkin, ne içündür, onıñ maqalesine seslenmegenleri kibi de, luğatı haqqında da kimse bir söz yazmay. Laf arası ayıp yürgenler bar, maña da bir qaç adam öz narazılığını ayıp bildirdi. Lâkin anda-mında ayılğan laf, yazılmasa, boş laf olup qala. Men añlap olamayım? Qaydadır bizim tuvğan tiline can küydürgen tilcilerimiz, yazıcılarımız, ocalarımız, jurnalistlerimiz? Telâşlandırıcı bir vaziyet! Kemal dostumuz yahşı bir şey yaratsa – can qurban, oña indemeyip razı olmaq mümkün. Lâkin vaziyet başqa. Menim fikirimce, tilimizni içten patlatacaq ve ahırı yoq etecek kibi bir şey meydana kelip tura (eşitkenime köre luğatnıñ elyazması endi azır eken, 17 yaprağı da, mına, “GÜNSEL” de basıldı). Bağışlañız, lâkin böyle susqunlıqnen men hiç razı olup olamayım.

Endi biraz “qılavuz”nen tanış olayıq.

1. Leksikamıznı “zenginleştmek” için Qoñurat “qılavuz”ğa böyle “aliyülalâ” (onıñ luğatında “наивысшие”) “sozler” kirsetken (tercimelerini mahsus bermeyim, meraqlanğanlar özü qıdırıp tapsın, qayda baqmaq gerek olğanı yuqarıda endi ayıldı):

Ağaz, ağda, ağdalaşmaq, ağıl, ahbap, apaz, apazlamaq, apazlama, apış, apışmaq, apışiq, atmasyoncu, aviatorpil, aviayetek, avize, avaç, alabros, alâgarson, alâminut, alâmot, alanç, alañasar, alayış, alaylı, alaz, alazlamaq, aleniy, alesta, aleyhlendirmek, âlğarina, alğasavuç, alğaslamaq, aliyülalâ, alize, allâme, allentri, alnaç, altıgen, altıq, altlanğanlıq, alt yam, alyuvar, añqaymaq, añqıldamaq, apalaq, aparıcı, amorti, ambulans, apışlamaq, apışlıq, apmadan-sapmadan, apşaq, apiko, apşu, apul, anaför, anaförücü, ananet, anaqadın, anaqız, anasır, andavallı, andavallıq, angarya, anoş, antimon, antine, aşqabı, aşüfte, aşüfteli, atalet, atebe, atfen, atfetmek, atif, atifetkâr, atıl, atmaca, atmasyon, amplife, afrüzmen, avadan, avadanlıq,

* QDSPİ Qırım tatar tili ve edebiyatı kafedrasınıñ üyken ocası

aval, avamfirib, avanta, avantacı, avantaj, avara, ayaqçın, aydangül, ayğaqçı, ayğıt, ayla, aylanavuş, ayrasız, ayraqsın, ayrit, añq etmək, añqı, añqıldatmaq, añraymaq, az-gelişatlı, azılı, azışıq, azmayış, a-vü, avurça, avurt, avtosarnıç, avtobuçurğat, avşaq, amyant, abandon.

2. Canım-canım sözlerimiz bar ekeç, Kemâl Qoñurat “qomşu qızı qolaylı” usulinen, qomşu tilden ala berip, bizge teklif ete:

“Qılavuz”ğa kirsetilgen

Abe (эй, ты!)
 Abeci (“букварик”, первоклассник)
 Abes (вздор, абсурд)
 Abıy (учтливое обращение к старшему)
 Ablaq (круглолицый)
 Abralmaz (не поддающийся управлению)
 Abraş (в пятнах, прокаженный)
 Abullabut (бестолковый)
 Abus (хмурый, угрюмый)
 Abuzambaq (бессвязный, вздорный)
 Adeta (обычно)
 Aсар (сильный, отважный)
 Añlatı (рассказ)
 Alınsaçı (чёлка)
 Anaqara (материк)
 Anaforıcı (любитель дармовщины)
 Antimon (хим. сурьма)
 Atebe (порог)
 Atmasyoncı (враль, хвастун)
 Atıy (грядущее, будущее)
 Avrıq (больной)
 Avus (воск)
 Ayalaq (тёрка)
 Azınlıq (меньшинство)
 Añlantı (понятие)
 Açar (открывалка)
 Adav aşı (угощение на поминках)
 Arıştırmaq (замучить, измотать)
 Arışmaq (сесть, расставив ноги)
 Añqıldamaq (поддаться обману)
 Añqıldatmaq (обмануть)
 Antrepo (товарный склад)
 Aşermek (хотеть поесть чего-л. необычного – о беременной)
 Aşırmento, aşırğı, aşırım (кража)
 Aşırması (вор)
 Aşırđamaq (растрчивать)
 Amer (настойка, водка)
 Amıy (простой)

Öz tilimizde

Ev! Olân! Aqız!
 Birinci sınıf talebesi
 Safsata, saçma
 Tata, apte, tize, ala, ağa, dayı, emce...
 Tögerek yüzlü, dablabet
 İdare etilmez
 Benekli, cüzam
 Qabaqbaş
 Sitq
 Saçma
 Adetince
 Küçlü, quvvetli, cesür
 Hikâye
 Çopal
 Qıta
 Loqatacı
 Sürme
 Bosağa
 Yalancı, maqtançaq
 Kelecek
 Hasta
 Balavuz
 Mala
 Azlıq
 Añlam
 Açqıç
 Dua aşı
 Çekiştirip esini almaq
 Ayaqlarını kerip oturmaq
 Aldanmaq
 Aldatmaq
 Mal anbarı
 Aşamağa istemek
 Hırsızlıq
 Hırsız
 Masraf, sarf etmek
 Raqı
 Sade, adiy

3. “Aşırı” komponenti olğan 46(!) söz ketirilgen, lâkin olar içinde hepimizge belli olğan “aşır ay”, “aşırmaq”, “aşırım” kibi sözler yoq. “Aşır-neşir”ni de, añlaşanıma köre, bu sıradan çıxarıp, Türklerdeki kibi “h” ile başlanğan sözler sırasında “haşır-neşir” şeklinde berecek, ğaliba.

4. “Qılavuz”da “ar-”, “as-” nen başlanğan öz sözlerimiz (ara, araba, arabacı, aralıq, aran, asaba, asabalıq, asker ve ilh) ne içündür yer almağan, çette qalğan.

5. Qaçırılğan ayrı sözler de bar, hem olar – siyrek qullanılğan olsa edi tap o qadar acınmaz edik, lâkin qaçırılğan sözler – sıq qullanılğan sözler: ağa-qardaş (братъя), ağa-qardaşlıq (братство), ağa-qardaşçasına (по-братски), ağırılanmaq (затрудняются, чувствовать себя неловко), ağımdaki (текущий – о неделе, месяце, годе), agbaba (зоол. гриф) ve ilh.

Eldirekten (заро) “qılavuz”da “qaba söz” dep berilgen “am” (женский половой орган), “anus” (задний проход) kibi sozler kirmey qalmağan, olarğa yer tapılğan.

6. Cenkten evel qabul olunğan ve dersliklerimizde ve mekteplerde geniş qullanılğan terminlerni müellifimiz ne içündür (begenmegeni sebebinden ğaliba) soramay-aramay kene şu türk luğatında ala qoyğan. Baqınız:

Cenkten evvel çıqqan luğattan terminler

Affiks

Arif

Dudaqlı sozuqlar

Nida işareti

Dudaqsız sozuqlar

Yañı söz

Umumiyleştirici söz

Fonetik hususiyetler

Sual işareti

Diakretik işaret

Toqtav işareti

Singarmonizm

Tamır

Eca

Defis

Dudaq aenki

Nutuq organlarınıñ halı

Ses bezleri

Titregen alda

Apostrof

Luğat

Saiplik affiksi

Şahsiy adlar

Arif qaçırmaq

Subetdeşler

Qısqartmalar

Toqtav işaretleri

Kemâl Qoñuratnıñ qaidelerinde qullanılğan terminler

Yalğama, ek, eklenti, yapıcı, oluştıricı (yalğamalar)

Harf

Yuvarlaq sozuqlar

Ünlem işareti

Tüz sozuqlar

Yeñi söz

Toplama söz

Fonetik özellikler

Soru işareti

Tüzeltme işareti

Tınış işareti, noqталama işareti

Genel davuş uyumu

Kök

Hece, öcek

Sızğı

Dudaq çekimi

Nutuq organlarınıñ durumu

Ses telleri

Titreşimli durumda

Kesme işareti

Sözlükçe

İyelik yalğaması

Özel adlar

Harf tüşürmek

Qonuşıcılar

Qısqaltmalar

Noqталama ve ilh

7. Özünüñ işlep çıxarğan qaidelerinde özü kirsetken termin ve ibareleriniñ añlatması berilmegen, ondan sebep de olarnı añlamaq küç (türk luğatı içinde qıdırmaq gerek ola):

nesne belgileri; ilişki; tanıtıcılar; birim; bileşen; oluşım; oluntu; tiretlengen köken; istihzalı kullanuv; tekrarlı telâffuz; önem taşır egizleşken tutuqlar; sesbeñzetme kökenler; genel; yanısıra; bileşik; öcek; uzuncaraq telâffuz; sapmış manada; belli-başlı söz; canlı akler; pekiştirmeli sıfatlar; gelenek; çiftleme; öge, bir-öcekli; bitişik; yanbitişik; alıntı alınğan eser ve ilh.

8. Şek doğurğan termin, söz şekli ve ibareler: arağa soqma cümleler; soqulğan olabile, fonetik oluntu uyarınca yer alır; keçerli; Uyğur ve Arab elifbelerinden yararlı kelgendirler; eşitilmez derecede qısqa telâffuz; insan üstünden mısqu (insannı mısqullamaq); qullandıqta (qullanğanda), söyledikleri (söylegenleri, aytqanları) olmalı).

9. Bu sözler ise ne bildire, qırımtatarına añlatmaq zor: oluştırgan, oluştırı, özerk, yararlı kelgen, engelsiz, titresimli öcek, çekim, önde, kokoroz, oluşır, genellikle, yansıtılabilmek, uyarınca, lololo, rastlanmaq, madayca, bileşim, gelenekler ve ilh.

10. Qılavuzda ve qaideleriniñ metinlerinde imlâ yañlışları da bar: tek 1-nci sannıñ 3-nci saifesinde 14 yañlış yapılgan. Rus sözlerinde de yañlışlar bar (“гермафродит” yerine “гермофродит”), “отдель-отсель” sozı rus imlâ luğatında yoq, “дармовщина” yerine “даровщина” yazılğan).

11. Бааръ, сааръ, афта, акъикъат, ал, арам, аракет, Усеинов kibi sozler içinde bugün “h” yazılmay, Qoñurat ise bu qaideni öz başına deñiştirgen. (“Сенинь сойдадыньны Нусеуинов язайыммы?” деп менден сораған олса, мен бунъа къаршы олур эдим.)

12. Bazı sözlerniñ tercimesi yañlış (meselâ, ağılamsıramaq “притворно плакать” manasında qullanılğan vaqıtta, qılavuzda “всплакнуть” dep berile), kimer sözlerniñ tercimesi ise şek doğura.

13. Bugün qullanılğan kimer sözlerniñ şekli Türkçede qullanılğanı kibi berile (meselâ, abune – abone). “Qılavuz”nı tafsilâtlıca talil etken sayın yetişmemelikler çıqa bere.

Qılavuzda “alâtürkacı” degen söz “любитель всего турецкого” manasını bildire. Biz haqiqattan da Türk dostlarımıznı sevip sayamız. Lâkin tilge kelgende bizim ÖZ TİLİMİZ bar, olarnıñ ise ÖZ TİLİ. Biri- birine yaqın bu tillerni qarıştırıp qoymaq olmaz. Olar, çiçekler kibi, her biri özcesine yahşı.

Tamırından üzülip, 45 yıl депортацияда олған ve ana tilinde mektep körmegen halqımız bugün öz tilinde öyle de yahşı laf etip olamağan vaqıtta, tilimizge bu qadar ecnebiy söz qoşulsa, halq hem şaşmalar, hem öz tiliniñ dülberligini coyar. Başqa tillerniñ leksikasını sıdırıp almaq olmaz. Kerek sözlerni – öz tilimizde, asırlar devamında yazılıp kelgen ve dünyağa belli edebiyatımız içinde qıdırmaq gerek.

Alınmalarğa kelgende ise, pek saqt olmaq gerek. Qaş yaqacaq olup köz çıqarmayıq.

“Qılavuz”da berilgen, lâkin biz için yat sözlerni qullanıp, şaqa tarzında bir qaç cümle yazdım, qana baqayım, begenirsiniñizmi:

“Abe, ablaq abullabut, abosa! Men senden abazalayım, o balanı ne abanlırasıñ? Acarsını mı yoqsa?”
“Ya sen, anoş, ne añraysıñ?”

(Эв, пос янакълы къабакъбаш, токъта! Мен сенден къайта сораыйм, о баланы не ичюн тизлери устюнде отуртасынь? Кучьлюсиньми ёкъса?)

Я сен, достум? Не агъзыньны ачып отурасынь?)

Kemal Qoñuratnıñ “qılavuz”ı bu şekilde çıqacağına, lingvistik terminlerni deñiştirgenine men qatiyen narazılığımı bildirem.

İbrahim aleyhisselâm qissası

İbrahim ibni Tarih Arablar ve Yehudiylerniñ atabaşdır, Nuh aleyhisselâm oğlu Sam'dan kelmektedir. Adını Arablar *İbrahim*, Yehudiylər *Abraham* derler – ekisi de doğrudur, çünki “âbun rahmun” demek “tölyataq atası” demektir. İbrahim yaşağan zamanda dünya meliki Nuh aleyhisselâm oğlu Ken'anniñ aqıqlarından olğan Nemrut ibni Kevs edi.

Bir gece Nemrut tüş kördü: tahtında otura edi ki, bir qoçqar peyda oldu, onu türtüp, tahti ile yerge yıqtı, yuvarlattı. Ertesi künü Nemrut tüş yoravcılarını, falcı ve yıldızcılarını çağırdı, tüşüniñ sını ne olğanını soradı. Yoravcı ve falcılar bir ağızdan dediler: “Bu yıl içinde bir oğlan bala doğacaq, büyüyen soñ seni tahtıñ ile yıqıp yoq etecek”.

Öyle cevaptan soñ Nemrut, hepsi yüklü qadınlarnıñ adlarını defterlerge yazdırdı, doğurğanlarına da kişiler yiberip, oğlan bebeklerini öldürtti.

Nemrut kâfir edi, butqa tapınır edi. Taştan but yonucu bir ustası bar edi. Adı Azer. Bu Azer, sarayda yaşağanı için, oğlan bebeciklerini öldürmek buyruğını evvelce eşitti, qarısınıñ yüklü olğanını gizledi. Ay ve künü yetken soñ qarısı gizlice bir oğlan bala doğurdu, adını İbrahim qoydular. Balanı alıp barıp bir qoba içinde saqladılar, geceleri süt taşıp emzirikten emizdiler, “bala közümüz ögünde öldürilgeninden köre onu közden erekte quş qurt aşasa, ölümünüñ acısı kene o qadar şiddetli olmaz”, – dediler birbirine.

Ortalıqta Nemrutniñ ayğavcılarını üskürüp, qoqlanıp yürgenleri için, ana baba qobağa ardı-sıra bir qaç gece barıp olamadılar. Balaçıq açlıqtan ölmek tehlikesi altına kirdi. Mevlâ Taâlânıñ erki ile qobağa Cebrail keldi, balanıñ parmağını ağzına soqtu. Parmağı içinde süt yarattı. Bebek parmağını emer oldu. Başqa bebekler bir ayda ne qadar ulğaysalar, İbrahim bir künde o qadar ulğayıp büyüdi. Anası balanı yoqlap keldigi sayın onuñ nasıl tez büyümekte olğanını körüp taaccip eter edi. Yedi yaşına kelgende on yedi yaşında yigit qadar oldu, öyleyse, babası bir gece barıp, İbrahim'ni evge ketirdi.

İbrahim, anası babası ile yaşarken, çoq ta qonuşmaz, salt tüşünceler içinde bulunır edi. Bir aqşam anası ve babası: “Nelerni o qadar tüşünesiñ, ya İbrahim?” – diye soradılar. İbrahim dedi: “Onu tüşünem ki, men yoq edim, bar oldum. Meni kim yarattı? Yaratanım kimdir?” Anası dedi: “O benim!” İbrahim soradı: “Ya seniñ yarataniñ, yani tañrıñ kim?” Anası dedi: “Babañ”. İbrahim soradı: “Niçün?” Anası yanıtladı: “Onuñçün ki – babañ menden büyük”. İbrahim kene soradı: “Ya babamniñ tañrısı kim?” Anası dedi: “Nemrut”. “Ya Nemrut'niñ tañrısı kim?” – diye sürdürdi İbrahim. Anası qorqtu: “Sus, öyle söz söyleme! Nemrut herkesniñ tañrısıdır!” Azer qadınına dedi: “Bunu kene şu qobasına alıp barayıq. Yoqsa tili hepimizniñ başımızğa belâ ketirir”. Geceleyin İbrahim'ni kene qobasına alıp kettiler.

Gece qoba içine töpedeki delikten ışıq kirdi. İbrahim uyanıp tışarı çıqtı, on dört künlük parlaq Ay'ni kördü. Öz özüne qonuştı: “İşte – Ay. Belki yüce tañrı odur, men ise bundan habersizdirim. Oña tapınayım mı eken?” Dedi, ama tapınmadı. “Baqayım oña diqqat ile”, – dedi, bir taş üstüne oturdu. Belli bir zamandan soñ Ay battı. İbrahim öz özüne dedi: “Yoq, Ay tañrı degil. Çünki o battı, yitti, yoq oldu. Yitken, yoq olğan nesne tañrı olamaz”. Şöyle tüşündi, yerinden turup qoba içine kirecek oldu. Kördü ki, dağ artından qocaman Çolpan çıqqan. İbrahim kene tüşündi: “Ay battı, Çolpan çıqtı. Diqqat ile baqayım, belki maña bir sını berir”. Baqıp oturdu ve yuqlap qaldı. Uyanğan soñ kördü ki, Çolpan yoq, tañ yeri allanğan, Küneş çıqayata. “Yoq, Çolpan dahi tañrı degil eken”, – dedi. Soñ, parıldap, Küneş çıqtı, bütün tabiat uyandı, qurt quş, hayvan insan, canlı ve cansız hepsi şaň ve şeň oldu. Özüncesine: “Bütün barlıqniñ tañrısı Küneş mi eken? Bugünge qadar men oña sınıp baqmağan ekenim, habersiz ekenim”, – dedi İbrahim. Qobası bulunğan dağdan aşağı endi, Küneşke tapınmaқта olğan adamları kördü. Yanlarına bardı, biraz baqıp turdu. Tapınıcılar secdelerinden turarken, olardan soradı: “Niçün Küneşke tapınasınız?” Olar dediler: “Köresiñ ki,

Qissalarnıñ aslı için, baq: Носируддин Бурхониуддин Рабгузий. Къыссас-и Рабгузий. – Тошкент: биринчи китоб, 1990; иккинчи китоб, 1991. Dergimizdeki “Peyğamberler Qissaları” seriyasınıñ hikâyeleri “Qissas-ı Rabğuziy”niñ bu özbekçe neşrine esaslanaraq qırımtatarcağa az-çoq serbest tercime etilip berilmektedirler.

Küneş bar – yaşav bar. Buña tapınmasaq, nege tapınacağımız?” İbrahim dedi: “Bilesiñiz ki, aqşam ola – Küneş bata. Onu birev çıxara ve battıra degilmi? Demek ki *nege* degil, *kimge* tapınacağımızı bilmek kerekimiz. Qaç kündür ki, tilime “Allah” degen söz kelmektedir. Belleyim ki, dünyanın tañrısı şu Allah olmalı”. Dedi ve “Allah, Allah” sözünü bir kaç kere tekrarladi. Ondan soñ anası ve babasının evine keldi.

O yıl qurğaçlıq oldu, aşlıq ösmedi, açlıq çıqtı. Nemrutniñ anbarları aşlıq tolu edi. Halqqa aşlıq satar oldu. Bir kün aşlıq satın almaq içün İbrahim de keldi. Nemrut İbrahim’ni körüp, onda bir ayrıqsılıq esledi, “bu başqaca bir adam”, – dedi. Soñ İbrahim’ge: “Parañ kerek degil. Maña secde et – saña aşlıqni bedava beririm”, – dedi. İbrahim: “Yoq! Men yalnız Allah’qa secde etem!” – dedi. Nemrut: “O kimdir?” – diye tiksindi. İbrahim: “O – tirilerni öldürücü ve ölüleri tirilticidir”, – dedi. Nemrut: “Men dahi tirini öldürte ve ölüni tirilte bilem”, – dedi. İbrahim: “Öyleyse, qudretiñni köster”, – dedi.

Nemrut zindandan eki qapavlıni çıkarttı. Biriniñ başını kestirdi, birine salı berdi. Soñ İbrahim’ge dedi: “Bular ölü de degil, tiri de degil ediler. Biriniñ başını kestirdim – o öldü. O birine salı berdim – o tirildi. İbrahim dedi: “Bu sözlerde mantıq nesne yoq. Qapavlığa salı bermek – tirilmek degildir. İşte bu adamni ki, başını kestirdiñ – onu tirilt!” Nemrut: “Bu şey olmaz!” – dedi. “Baqayım – seniñ Allahıñ bu şeyni yapabilirimi?” – dedi. İbrahim namazlıq töşep, Allah’qa secde etti. Kesilgen adam yerinden turup, baqına–baqına qaçıp ketti. İbrahim özü de şaştı, ama duydurmadi. Nemrut ise İbrahim’den qorqtı, “közümden def olsun” dep, oña aşlıq sattı.

İbrahim ve ana babası boğdayni aşadılar, paraları da bitti. Babası taştan bir but yonup İbrahim’ge dedi: “Bunu alıp barıp bazarğa sat”. İbrahim butnu çuvalğa qoyup arqasına urdu, ketti. Yolda butnuñ boynuna tel bağlap, qaç ve topraqlı yol boyu süyrekledi. Birazdan qıstaldı, butnu bıraçıp, bir taş artında hacetini def etti. But yanına qaytırken, kördü ki, bir tilki butnuñ başına mingen, üstüne siygen, bulaştırğan, keteyata. İbrahim butnu süyrep ketirip, bazarda turdu. Belledi ki, kimse almaz. Ama kâfir onuñ içün de kâfirdir ki, eyini kütüden, temizni bulaşıqtan, haramni helâldan farq etmez. İşte, kâfirniñ biri o butnu satın aldı. İbrahim bu işke taaccip etip, İmraniyce bir şiir söyledi ki, Türkçesi budur:

Şaşarım körüp bu kâfirlerniñ qafa tarlığın –

Butnu aldı, körüp üstünde bılaşlıq barlığın!
Men bulardan çoq uzağım, qulum Allah Mevlâğa,
Qurşanıp qulluq quşağın pek tutarım yarlığın.

İbrahim evge keldi, olup keçkenlerni babasına söyledi. Babası oña öfkeleni: “Niçün butnu o qadar horladıñ?” – dedi. İbrahim babasına suâl etti: “Sen niçün butqa tapınasıñ?” Babası: “Bu bizim dinimizdir. Begenmez iseñ, ket!” – dedi. İbrahim: “Men, aytmasañ da, ketecek edim. Yüce Allah bar ekeç, but satıp onuñ parasına keçinmekni haram sayam. Allahıma tapınır, yükünirim”, – dedi, ketti.

Aradan belli bir zaman keçti. İbrahim’niñ babası dünyadan köçtü. Azer yerine, but yonucu etip, qardaşı Hazer’ni tayinlediler. İbrahim, emcesini Allah yoluna salacaq olup, onuñ evine keldi. O keldigi kün kâfirlerniñ büyük bayram künlere eken. Bular qoy, tuvar, deve ve yılqı ketirip, butlar qarşısında boğazlap, etlerini çölge alıp ketti, büyük qazanlarda pişirdi, soñ, “bu tañrılarımızniñ bereketi” dep, evlerine ketirip, bala çağaları ile aşadılar. Emcesi İbrahim’ni de bayramğa çağırğan edi. İbrahim: “Men yıldız falı baqtım – çölge çıqmaq maña yaraşmaycaq”, – dedi. Belli ki, kâfirler yıldız falına da çoq inanalar. Emcesi Hazer de inandı ve dedi: “Aysa sen buthanede qaravul qal”.

İşte olar bayramlaşır ekenler, İbrahim balta alıp, butlarınıñ hepsini qırdı. Adamlar aqşam buthaneye keldiler. Kördüler ki, butlarınıñ qol ayaqları qırıq, başları kesik. Buthaneye Nemrut ta keldi. Ortalıqni körüp: “Bizim tañrılarımızğa bu işni kim yaptı?” – diye hayqırış berdi. Adamlar birbirine baqtı, soñ Hazer’ge suâl ettiler. Hazer: “Men de çölge çıqqan edim, bunda İbrahim qalğan edi”, – dedi. İbrahim’ni Nemrut qarşısına ketirdiler. Nemrut: “Bu işni kim yaptı?” – diye soradı. İbrahim: “Bunu eñ yüce tañrı yaptı”, – dedi. Yani “Allah yaptı” manasında söyledi. Nemrut bunu añlamadı, butlarınıñ büyüğine yüz tuttu: “Bu işni sen yaptıñmi?” – diye soradı. Buttan ses çıqmadı. Nemrut İbrahim’ge yüzlendi: “Tañrılarınñ yücesi söz söylemey. Biz kerçekni nasıl bileyik?” – dedi. İbrahim: “Söz söylemez iseler – demek olar tilsiz ve közsüz taşlardır. Niçün olarğa tapınasıñız. Dünya ve insanlarınñ yaratıcısı bu taşlar, abaqalar, resimler degil de, Yüce Allah’tır”, – dedi. Bunu eşitip, bir kaç kişi İbrahim’niñ yanına keldi: “Kerçek ayta”, – diye birbirine qonuştılar. Nemrut kördü ki, bular birer, ekişer İbrahim’ge dönecek, ondan, Nemrut’tan tanacaqlar. İbrahim’ni tutturdı, el ayaqlarına zincir urdurdı, alıp barıp zindanğa attırdı. Soñ halqqa dedi: “Bunu ateşke atamız. Baqayıq,

Allah dedigi tañrısının qudreti nice eken. Aytqanı qadar qudretli olsa – ateşten qurtulır, yalan ise – yanıp kül olur”.

Nemrut bütün halqqa buyurdı ki, dört ay, gece ve gündüz herkes odun taşısın. Halq odun taşıdı, bir yerge obaladılar. Soñ odunniñ dört tarafına duvarlar yaptı, hava kirmesi için túbünde delikler qaldırdılar. Soñ ağaç üstüne neft töktü, onuñ da üstüne kükürt attılar. Nemrut qıçırdı ki, ateş beriniñiz dep. Ateş berdiler. Quru ağaç, neft ve kükürt qarışıp, öyle yanmağa başladı ki, bir cehennem ateşi oldu. Nemrut qıçırdı, İbrahim’ni ketiriñ dep. El, ayaqları zıncırlı İbrahim’ni alıp çıktılar. Lâkin ateş yanına alıp baramadılar. Çare tapamadılar ki nasıl etip onu ateş içine atsınlar.

Derken insan qiyafetine kirip şeytan keldi. “Bunu ateşke mancınıq ile atıñız!” – dedi Nemrut’qa. Böyle yapıla olğanını şeytan cehennemde körgeñ edi. Belli ki, zebaniyeler de cehennem ateşine yaqın barıp olamaylar ve bundan ötrü günahlıların ateşke mancınıq ile atalar. Bu yerde azçıq toqtalıp şunu da aytayıq ki, öbür dünyada cehennem ateşine kimlerni atalar. Bular altı taifa insanlardır, şöyleki – devlet memurlarına birevlerni yamanlağanlar; öksüzler haqqını aşığanlar; ana babağa osal söz aytqanlar; eyi işke para qızğanıp, o parağa raqı şarap alıp içkenler, yigit yaki qızını yamanlap nişan bozğan kişiler, müslüman qızlar ve yigitler bar olğan taqdirde müslüman olmağanlar ile evlenti yapqanlar – *neuzu billâhi min zâlike!* (“böyle insanlardan qaçıp Allah’qa sığınayıq”).

Nemrut: “Mancınıq ketiriñiz!” – diye hayqırdı, eki yüz adam qocaman bir mancınıqni iteklep ketirdiler. Başladılar mancınıqniñ qolunu aşığı çekmege. Eki yüz adam arqanlar ile aşığı çektiler – mancınıq qolu aşığı tüşmedi. Bunu seyir etip turarken, şeytan añladı ki, mancınıq qolunu melekler tutup turalar. Nemrut’qa dedi: “Bunuñ bir hiylesi bar. Bozuq qadınlarnı ketiriñiz, erkekler alan açıqta olarnen yaqınlıq yapsınlar”. Öyle de yaptılar. Melekler bu işke hayret etip baqıp qaldı, görevlerini

unuttılar. Adamlar da mancınıq qolunu artqa, yerge qadar qayırdılar.

Soñ İbrahim’ni mancınıq tablası üstüne oturttilar. İbrahim özünü sıqmadı, çırayı bile deñişmedi. Adamlar: “Şimdi seni bu cehennem ateşi içine fırlatacaqmız! Qorqmaysıñmı?” – diye soradılar. İbrahim: “Menim içimde Haliq (Allah) ateşi yana, halq ateşinden ne havfım olacaq?” – diye yanıtladı. Mancınıq qolunu tutup turğan arqanlarını bir kereden çorttular, İbrahim havağa fırladı. Allahu azze ve celle ateşke hitap etti: “*Ya, naru! Küni berd’en ve selâmen alâ İbrahima!*” yani: “Ey, ateş! Ol salqın ve sağıqlı İbrahim için!” Bu arada da Cibraıl uçmaqtan bir namazlıq ketirdi, ateş üstüne serdi. İbrahim o namazlıq üstüne tüşti. Namaz qılmağa başladı. Ama adamlar bunu körmey ediler, çünkü ateş yalınları çoq yüksek edi.

Nemrut öz yaqınlarından Lemken adlı birisine dedi: “İbrahim yandı mı eken?” Lemken: “Bu ateşte İbrahim degil, dünya dağları yanar”, – dedi. Nemrut: “Buthanege min de, baq”, – dedi. Lemken buthane töpesine mindi. Kördü ki, İbrahim namazlıq üstünde tura, namaz qıla. Artında da bir qaç adam namaz qılalar. Tögerek çevrelerinde çiçekler açqan, bir de hurma teregi ösken, túbünden çoqraq açmaқта. Lemken aşığı tüşti, körgeñlerini Nemrut’qa söyledi. Nemrut inanmadı, buthane töpesine özü çıktı. Kördü ki, her şey Lemken aytqanı kibi. Başta taaccip etti, soñ içine qorqu kirdi. Tez-tez aşığı tüşti. Derken, yer teprenmege başladı. Nemrut daha beter qorqtu, Lemken’ge: “Bilginlerni çağır bunda!” – dedi. Bilginler toplandı. Nemrut: “Bu nasıl zelzeledir?” – dedi. Bilginler: “Yer ateşniñ sıcağına dayanamayıp teprene”, – dediler. Nemrut halqqa: “Ateşni söndürin!” – diye hayqırdı. Biñlernen halq, suv taşıp, ateş üstüne tökmege başladılar. Ama ateş daha şiddetli yandı, köklerle buğ ve sıcaq kül köterildi. Soñ quvvetli bir yel çıktı, sıcaq buğ ve külnü halqniñ üstüne şıptırdı. Bir çoq halq yandı, piştiler.

(devamı bar)

Sözlükçe:

atabası – soy atası, cedit âlâ
aqtıq – atadan eñme evlâtlar
sın – olacaqniñ remizli belgisi
emzirik – emzikli süt şişesi
ulğaymaq – vucutça büyüme
yanıtlamaq – cevap bermek
şañ – ışık
ayrıqsı – başqalardan farklı
salı bermek – azat etmek

qaq – gölçüklengen suv
yükünmek – secde etmek
mancınıq – quşatılğan qale içine taş atıcı, zenberekli mekanizma, Rusçası “карапульта”
çortmaq – bir vuru ile kesip atmaq
şıpırtmaq – yel haqqında – havağa uçurıp, bir tarafqa atmaq.
üşkürmek – bir şey qıdırırcasına anda-mında çapqalap qoqulamaq
ayğavcı – gizliden baqıp ve diñlep yürüme

Hikâyet-i Yusuf ve Zeliha

Haz.: Kemal Qoñurat

(Devamı, başı 1–5 sayılarda)

844. Mısır ehli geldiler,
Altun gümüş verdiler,
Bir yiladek¹ yediler,
Andan boğday qalmayu.

845. İkinci yıl geldiler,
Uqmaşını² verdiler,
Tahıl³ satın aldılar:
“Boğdayımız yoq” – deyü.

846. Üçüncü yıl geldiler,
At, qatır getürdiler,
Tahıl satın aldılar,
Hep Yusufaya yalvaru.

847. Dördüncü yıl geldiler,
Cariyeler verdiler,
Tahıl satın aldılar,
Hep Yusufaya yalvaru.

848. Beşinci yıl geldiler,
Oğlan kızın verdiler,
Yusufaya yalvardılar,
Qamu⁴ tahıl isteyü.

849. Altıncı yıl geldiler,
Kendülerin satdılar,
Yusufaya qul oldılar,
Boğday aldılar yeyü⁵.

850. Pes, yedinci yıl oldı,
Şehirli hep cem’ oldı,
Er avrat feryad qıldı:
“Cümle qul olduq” – deyü.

851. Malıñ Yusufaya satan,
Er ü avrat, kız oğlan,
Hep qul oldılar ayan,
Yusufaya hizmet qılu.

852. Bu kez Cebra’ il geldi,
Haqdan selâm getürdi,
“Ya Yusuf, görgil, – dedi, –
Qul oldundı¹ satılı”.

853. Saña buyurdu dayyan²,
Olki saña “qul” diyen,
Saña qul oldı ayan,
Şükr qıl gel, sevinü.

854. Cebra’ il durub gitdi,
Hem Yusuf çoq fikretti,
Bu söz tamama yetdi,
Bir söz yine söyleyü.

855. Bunu bunda qoyalum,
Ğayrı söze gelemim,
Çalabdan³ hitab geldi:
“Bir vezir diksün”, – deyü.

856. “Ya Yusuf! – der, – atlanğıl,
Çeriñ⁴, bekleriñ dergil.
Şeherden taşra⁵ varğıl,
Bir er göresin, – deyü.

857. Ol saña selâm qıla,
Yoluña evvel gele,
Saña vezir ol ola,
Sabah dur gel atlanu”.

858. Yusufiñ var bir atı,
Var ol atıñ bir adeti –
Evden çıqsa kişner qattı,
Cümle Mısrılı işidi.

859. Yusuf ata söyledi,
Ol at dahi kişnedi,
Hem işareti oldı:
“Çeri derilsin⁶!” – deyü.

¹ bir yiladek – bir yıl qadar;

² uqmaş – qumaşlar, arşın mal;

³ tahıl – aşıq, arpa boğday;

⁴ qamu – hepsi;

⁵ yeyü – yeyip, aşap;

¹ oldundı – olduñ edi;

² dayyan – ceza ve ecir berici, Allah;

³ Çalab – Allah, Tañrı;

⁴ çeriñ – askeriñni;

⁵ taşra – tışarı;

⁶ derilsin – terilsin, toplansın;

860. Çün sabah erte oldı,
Sultan Yusuf buyurdı,
Ol atı hem getirdi,
Ahırından çıkaru.

861. Hem at bir kez kişnedi,
Mısr qamu işitdi,
Bekler cümle atlandı,
Yusuf qatına gelü.

862. Yusuf çerisin aldı,
Şehirden taşra geldi,
Has u âm¹ tapu qıldı²;
“Sultanımız sen”, – deyü.

863. İki yüz biñ sağında,
İki yüz biñ solunda,
İki yüz biñ ardında,
İki yüz biñ ilerü.

864. İşbu sekiz yüz biñ er,
Yusuf ile çıqdılar,
Qamusı yaraqlılar³,
Hey’etden yer titreyü.

865. Ol iki biñ alem var,
Biñ harbe ardında var,
Biñi de qılıç dutar,
Hem dahi biñ bıçaqlı.

866. Her kim görse tañlaşur,
İşiden acebleşür,
Heybetinden titreşür,
Şühretlü, siyasetlü.

867. Vasfı⁴ çoq dile gelmez,
Söyleyüben dükenmez,
Bu sözlere inanmaz
Oluñ Mısrı görmeyü.

868. Maqsudımız ol idi,
Yusuf erte atlandı,
Bir hasta kişiye sataşdı,
Sayru⁵ hem eski donlu.

869. Yusuf gönlünde sandı:
“Bu (bir) ğaribdir, – dedi, –
Hem dahı sayru, – dedi, –
Bu baña yaramayu”.

870. Cebra’ il çıqa geldi,
Allahdan selâm qıldı,
“Ya Yusuf, bilgil! – dedi, –
Yañlış fikretdiñ, – deyü, –

871. Gönlünde fikr qıldıñ,
Bu eri bigenmediñ,
“Bu (bir) ğarib er”, – dediñ,
“Vezir ol olmaz” deyü.

872. Bu ol vaqt vezir oldı,
Zeliha donuñı yırtdı,
İki ay luq oğlandı,
Saña danıqlıq¹ verü.

873. Zelihayı “yalan” dedi,
“Yusuf doğrudur”, – dedi,
Qatıfırdan qurtardı –
Sen niçün bigenmeyü?”

874. Yusuf istiğfar² qıldı,
Ol ğaribi getirdi,
İlu³ suya iletı,
Ağır hıl’at giydirü.

875. Anı vezir eyledi,
Hem ol müsliman oldı,
Fikrime bir söz geldi,
Bunı tamam eyleyü.

876. Hoş fikr eyleyelüm,
Zelhadan söyleyelüm,
Nice olmuş – diyelüm,
Yusuf için qayırır⁴.

877. Zeliha yohsul oldı,
Gözleri görmez oldı,
Yiyecek bulmaz oldı,
Etmeke⁵ muhtac olu.

¹ **has u âm** – seçkin ve sade adamlar;

² **tapu qıldı** – egildi, bel büküldü;

³ **yaraqlı** – silâhlı;

⁴ **vasfı** – sıfatlarını añlatuv;

⁵ **sayru** – hasta;

¹ **danıqlıq** – tanıqlıq, şahatlıq;

² **istiğfar** – suç bağışlama;

³ **ilu** – cıllı, ısı;

⁴ **qayırır** – qayğırıp;

⁵ **etmeke** – ötmek’ke;

878. Bir kilim delip giydi,
Saz¹ örübən quşandı,
Bir yol üzre oturdı,
Yusuf oğraya deyü.
879. Her zaman yeñi ay doğsa,
Yusuf atı kişnerse,
Atlanub seyran qılsa,
Zeliha: “Çıqar!” – deyü.
880. Yusuf seyrana çıqdı,
Zeliha anı işitdi,
Bir avrata yalvardı:
“Geldigin bildir”, – deyü.
881. Aydur: “Beni sen yetgil²,
Yusuf yoluna iltgil³,
Kerem et, sözüm tutgil,
Hacetim qabul qılu.
882. Ahiri ben umaram⁴,
Girü mansıba irem,
Saña çoq nesne virem,
Eger ölmezsem”, – deyü.
883. Ol avrat öri durdı,
Zelihayı getürdi,
Yusuf yolunda qodı,
Kendi yanında duru.
884. Hele Yusuf oğradı,
Hem Zeliha çağırdı,
Zarı qılıb ağladı:
“Ya Yusuf, durğıl!” – deyü.
885. Yusuf hiç diñlemedi,
Andan yaña baqmadı,
Yüzünü ol çaldırdı,
Zelhayı diñlemeyü.
886. Zelha gönü dar oldu,
Ağlayub girü döndü,
Gelüb evine girdi,
Sanemine soqrayu⁵.
887. Aydur: “Ben saña tapdım,
İşte – dul, yohsul qaldım,
Hem dahi gözsüz qaldım,
Ben seni Tañrı deyü.
888. Bu Mısırdı haniydüm¹,
Sultan öldi – dul qaldım,
İşbu hallara saldım,
Düni gün² saña tapu.
889. Evvel Yusuf qulumdı³,
Bir Tañrıya inanurdı,
Lâcerem sultan oldu,
Mısırdı hem ol bellü”.
890. Durub haçımı tapdı,
Üç biñ altuna satdı,
Müsliman dinin tutdı,
Bir Tañrıya inanı.
891. Sanem bahasın aldı,
Üç biñ altuna virdi,
Hep dervişlere virdi,
Haqdan meded umanu⁴.
892. Pes, yine bir ay geçdi,
Yusuf seyrana çıqdı,
Zeliha bu kez geldi,
Çağırdı: “Yusuf!” – deyü.
893. Aydur: “Ya Yusuf, durgil,
Şu benim halım bilgil,
Benim sözümü dutğıl!,
Hacetim qabul qılu”.
894. Yusuf at başın çekdi,
Meger kim va’de bitdi,
Hatun bir vekil dutdı:
“Halın sorayım”, – deyü.
895. Yusuf aydur: “Sen kimsin?
Beni ne bağırırsın?
Ayıt baña, ne dersin –
Vereyin bağışlayı”.

¹ saz – qamış;

² yetgil – elimden tutup yetekle;

³ iltgil – alıp bar;

⁴ umaram – umut eterim;

⁵ soqrayu – somurdanıp sögünerek;

¹ haniydüm – haniy edim, hannıñ qarısı edim;

² düni gün – gece – kündüz;

³ qulumdı – qulum edi;

⁴ meded umanu – yardım ümüt etip;

896. Zelha aydur: “İşit sen –
Bu gün şah-i cihan sen,
Beni niçün bilmez sen? –
Zelhayım ben! – der bellü.–

897. İnandım bir Tañrıya,
Sen Yusuf peyğambere,
Bel bağladım haq yola,
Bilgil sözüm, inanu.

898. Ya Yusuf, bilgil halım,
Hergiz qalmadı malım,
Ol seni seven gönlüm,
Dahi yanar yaqılı.

899. Sen dahi qaçar mısın?
Benim qanım içer misin?
Geçenden geçermisin?
Benim halım gör!” – deyü.

900. Yusuf Zelhayı bildi,
Hem anda biraz ağladı,
“Sevgüñe nişan, – dedi, –
Baña köstergil”, – deyü.

901. Zeliha aydur: “Bilgil,
Qamçıñı beri sungil,
Sevgüme nişan bilgil –
Baña baq esirgeyü”.

902. Yusuf qamçısın sundı,
Zelha alub “ah” etdi,
Qamçı tutaşib yandı,
Yusufa ibret qılı.

903. Yusuf qamçısın aldı,
Ol od eline geldi,
Yusuf qamçıñı atdı,
Ol od’a dutamay.

904. Zelha aydur: “Nolduñ sen?
Qamçıñı niçün atarsın?
Oş qırq yıldır – yaqarsın,
Beni bu od’a, – deyü, –

905. Aşıqlıgım bildinmi?
İşte nişanın gördinmi?
Bir saat tuta bildinmi? –
Bıraqdıñ tutamay.

906. Endi bugün aç qaldım,
Qamuya muhtac qaldım,
Malım saña harcedtim,
Ağladım gözsüz qalu.

907. Gel, beni qabul eylegil,
Diniñe girdim – bilgil,
Gel, beni tap – ağlatmağıl”, –
Der Yusufu yalvaru.

908. Bu kez Yusuf ayıtdı:
“Var, evine git! – dedi, –
Ben tımar idem, – dedi, –
Hem malıñı virem girü”.

909. Zelha “Ah!” ayduban döndi,
Bu kez Cebra’ il geldi,
Haqdan selâm getürdi:
“Ya Yusuf, evlen!” – deyü.

910. Aydur: “Allah buyurdu:
“Zelhayı alsın”, – dedi, –
Anı yeter, yaqarsın, – dedi,
Aşq oduna dügenü¹”.

911. Yusuf bu sözü diñledi:
“Bu qarı gözsüz, – dedi, –
Ben bunı niderim?” – dedi,
Acebe qaldı tañlayu.

912. Cebra’ il yine geldi:
“Ya Yusuf, evlen!” – dedi, –
Ol padişah buyurdu:
“Zelhayı alsın”, – deyü. –

913. Hem sabr qılsın bu kez,
Tañrıya işler gelmez,
Zelhayı Allah bu kez,
Bikr qılısar², gözlü”.

914. Yusuf Zelihayı oqudı,
Tañrı hükmini bildirdi,
Zeliha ğayet sevindi,
Tañrıya şükr qılı.

915. Zelha küfürden döndi,
Ol bir Tañrıya sığındı,
Yegitligine³ irişdi,
Qarılıqdan qurtulu.

¹ **dügenü** – tükengen, bitkenge qadar;

² **bikr qılısar** – bozulmağan qız eter;

³ **yegitligine** – yaşlıgına;

916. Cebra'il gökden indi,
Qanadı birle sığadı¹,
On dörd yaşında qız oldu,
İki gözleri görü.

917. Haliq'a rahmet qıldı,
Gözleri görer oldu,
Yusuf qonaqlıq qıldı,
Hem Reyyan'ı oquyu².

918. Ol Reyyan dahi geldi,
İşbu ahvalı bildi,
Tañrı hükmin tañladı,
Çün yidiler dağılu.

919. Gice qarañu oldu,
Yusuf girdege girdi³,
Zelihayı qız buldı,
Sorar aña tañlayu.

920. Bu kez Zeliha aytdı:
"Beni Tañrı saqladı –
Bir peri qızı geldi
Heman baña beñzeyü.

921. Sultaniyle yaturdı⁴
Sultan beni sanurdı
Beni Allah saqladı
Seniñçün gizleyü".

922. Yusuf aña aytdı:
"Bilirmisin – şol vaqtı,
Şol avratlar el kesdi,
Beni görüb tañlayu.

923. Ol vaqt beni azdırısan,
Muradına irküdeñ,
Beni tamulıq qılsañ –
Olsam Allahdan udlu".

924. Zeliha aydur: "Qo beni,
Dime baña geçeni,
Şükr, afvetdi Ğaniy,
Ol belâdan qurtulu.

925. Kim gördi senden görklü?
Hem senden hub süretlü?
Sen bir ferişte sıfatlu,
Ben yine sabr qılu".

926. Zelha qırq yıl çalışdı,
Güçüyle maqsuda irdi,
Yusufiyle qavuşdı,
Muradına irişü.

927. Yusuf Zelihayı aldı,
Ğufranı yarlıqadı,
On iki oğul oldu,
Ulusu Misallim adlu.

928. İşbu dünya halqıñıñ,
Maqsudları qamunuñ,
Şol eyü niyetliniñ,
Dilegin Allah verü.

929. Bu şimdiki aşıklar –
Qamusı hep fasiqler,
Cümlesi şehvet qovar,
Olur Allahdan udlu.

930. Aşiq ma'suq olıcaq,
İki can sevişecek,
Zeliha – Yusuf gibi
Yürüye sabr qılu.

931. Zelha Yusufu vardı,
Maqsudlarına erdi,
Dilegin Allah verdi,
Qiyamete dügenü.

932. Biz bunları qoyalum,
İbret söze gelem,üm,
Ya'qub halın diyelüm,
Ahiri nite olu.

933. Hem qardaşları nitdi –
Bunlar Yusufu satdı,
Ataların ağlatdı
Ahiri gör, ne olu.

934. Bir sabah Yusuf durdı,
Haliqına yalvardı,
Hasretten içi yandı:
"Atamı görsem", – deyü.

¹ sığadı – sıvadı, sıypaladı;

² oquyu – çağırıp;

³ girdege girdi – gerdekke, yanı toy gecesi kiyev ve kelin yatar odağa kirdi;

⁴ yaturdı – yatar edi;

935. Aydur: “Ya Çalab, bilgil,
Ken’ane qıtlıq qılğıl,
Ucuzlığın digergil,
Mısra muhtac olu”.

936. Duası qabul oldu,
Ol ile qıtlıq geldi,
Dusası qabul oldu,
Ken’ande qıtlıq oldu.

937. Ol iliñ halqı bildi –
Mısır ucuzlıq oldu,
Öyle haber yayıldı:
“Mısır’a varalum”, – deyü.

938. Ya’qub miskin buyurdu,
Oğulların çağırdu:
“Açlıq bize kâr qıldı,
Mısır’a varsañız, – deyü.–

939. Şol Mısırın azizi –
İşidin doğru sözi
Varın, bildirin bizi:
“Boğdayımız yoq”, – deyü.

940. On oğlı hazır oldu,
Yamin hem evde qaldı,
Cümlesi yaraqlandı¹,
Yola girdi yürüyü.

941. Mısır’a yaqın geldiler,
Bir qavma sataşdılar,
Durub haberleşdiler,
Bir birini sorışu.

942. İsmâ’il oğlu Qaytaz
Ol imiş – añladılar,
İbrahim aslıdı meger –
Görüşdiler söyleşü.

943. Görüşüben vardılar,
Bilim, haber sordılar,
Bu kez yola girdiler,
Sevinüben şad olu.

944. Qaytaz Ya’qubı sordı:
“Ol miskin neyler? – dedi, –
Dahı ağlarmı? – dedi, –
Yusuf için qayırır”.

945. Yahuda cevap verdi:
“Ya’qub biçare oldu,
Gözleri görmez oldu,
Yusuf için ağlayır”.

946. Soralar Mısır şehrini,
Hem sultan haberini,
Anda tahıl varını,
Hem sordılar izleyü.

947. Bunlar haber verişdi,
Quçuşub ayrılışdı,
Biri Mekke’ye gitdi,
Bunlar Mısır arzulayu.

948. Çün bunlar Mısır’a girdi,
Saray ögüne vardı,
Yusuf köşkünden gördi,
Biraz yatdı oğnu¹.

949. Yusuf fikrini derdi,
Ol vezirine sordı:
“Şu erler qandan geldi?”
Vezir bunı söyleyü:

950. “Ol erler bunda geldi,
Varub tekkeye qondı,
Geleli² beş gün oldu,
Yürürler tahıl alu”.

951. Yusuf vezire aydur:
“Ol erler qanğı ellü?
Egnine nice don giyer?
Haberlerin bildirü”.

952. Andan ol vezir aydur:
“Bunlar Ken’anden gelir,
Qamusı eski giyer³,
Çariblere beñzeyü”.

953. Yusuf aydur: “Getürgil,
Hem sarayğa qondurğıl,
Qamusın ağırtağıl,
Dürlü ni’met yidirü⁴”.

¹ oğunu – yıqılıp;

² geleli – kelgenden beri;

³ egmine don giyer – sırtına, üstüne ton, halat kiyer;

⁴ yidirü – yedirip, aşatıp;

¹yaraqlandı – silâhlandı;

954. Vezir duruban vardı,
Bunları aluban geldi,
Has saraya getirdi,
Nimetleri dökürü.
955. Bunlar danışub aydur:
“Bu sultan öyle sanur –
Bizde altun var sanur,
Alayım, der, aldayu”.
956. Dönüb Şem’un ayıdur:
“Atamızın eşidir, –
Anınçün hidmet qılır,
Aşımız bizim bellü”.
957. Yene Yahuda aydur:
“Sultan bizi gözedür,
Sağluğumuzı bilür,
Haq içün ağrılayu”.
958. Yusuf bunu işitdi,
Sığışmadı, ağladı,
Qardaşlarını gördi,
İkisin bilemeyü.
959. Cebra’ il yetüb geldi,
Adlarını aydurdı,
“Şol Yehudadır, – dedi, –
Biri Şem’undur”, – deyü.
960. Bu kez Yusuf durdı,
Misallüme buyurdi:
“Bunlara varğıl, – dedi, –
Benden selâm iledü.
961. Qamusın yahşı sorğıl,
Kendözünü dimegil,
Hem anlara dimegil:
“Atam Yusufdir” deyü”.
962. Müsellim durub vardı,
Bunlara selâm verdi,
Pes, bunlar aña sordı,
İmraniyce söyleyü.
963. Anda Müsellim aydur:
“İmran dilin¹ bilmem, – der, –
Sizden öğrenem ben, – der, –
Ben Qıbtı dilin² bilü”.
964. Bu Ya’qub oğlanları,
Çün gördiler bunları,
Geldi Yusuf qulları,
Bunlara etmek virü.
965. Sultan Yusuf buyurdi:
“Qamu ğaribdir”, – dedi,
Hep bütün etmek verdi,
Üstden hiç kesmeyü.
966. Bunlar anı tañlaşdı,
Görübün acebleşdi,
Bir biriyle söyleşdi:
“Bu sultan cömerd”, – deyü.
967. Ol vaqt boğday bahası
Bir deve yüklenesi,
Biñ iki yüz olası –
Bir Mısr altun bellü.
968. Qiymeti bir altunuñ,
Biñ iki yüz aqça anıñ,
Adedi ol zamanıñ –
Böyledir Mısr dolu.
969. Yusuf yüzünü burdı,
Köşkden yere indi,
Qardaşlarına geldi:
“Haber sorayın”, – deyü.
970. Yusuf sordı: “Kimlersiz?
Qanğı ilden gelürsüz?
Ayduñ, qaç qardaşlarsız,
Haber verüñ siz bellü”.
971. Bunlar aydur: “Şerifiz,
Ya’qub nebiy oğluyuz,
Biz on iki qardaşız,
Onumuz bunda gelü.
972. Birimiz evde qaldı,
Küçümüzi qurt yedi,
Atamız pek severdi,
Qamumuzdan yekleyü.
973. Yusuf aydur: “Ne dersiz?
Ya’qub peyğamber, – dersiz, –
Küçügin sever, – dersiz, –
Ulusından yekleyü.

¹ İmran, İbran dili – Eski Yehudiy tili;

² Qıbtı dili – Eski Mısırlılar, Qıbtılar tili;

974. Ol kişi sıddıq olmaz,
Peyğamber küçügi sevmez,
Uruğundan yeklemez¹,
Oş bu iş yaramayu”.
975. Bunlar aydur: “Ya Aziz!
Yalan degil sözüümüz,
Ol oğlanı görsenüz –
Ay ve Güneş suretlü.
976. Hem biz dahı severdik,
Qamumuzdan yeklerdik,
Biz düşünde göründik:
“Düş kerçek ola”, – deyü.
977. Yusuf bunlara sordı:
“Nice düş görmüş? – dedi, –
Anıñ düşün kim yordı?
Nite ola sın”, – deyü.
978. Bunlar aydur: “Düş görmüş,
Hem atasına sormuş,
Atası anı yormuş:
“Sultan olursun”, – deyü.
979. Yusuf sorar anlara:
“İrdimi sultanlığa?
Yetişdimi şahlığa?
Devlet tacın üvertü?”
980. Bunlar Yusuf a dedi:
“Ol oğlanı qurd yedi,
Canı uçmağa girdi,
Anda qaldı dolanu”.
981. Bu kez Yusuf buyurdı,
Develerin yükletdi,
Virdiklerin almadı,
Bunları ağırlayu.
982. Yine Yusuf ayıtdı:
“Birüñiz evde qaldı,
Anı da getüriñ, – dedi, –
Tahıl verem artıru.
983. Ben sizleri severem,
Diniñizni dutaram,
Anı dahi dilerem,
Görmekiçün isteyü”.
984. Bunlar durub gitdiler,
Hem Mısır’dan çıqdılar,
Her köye kim qondılar, –
Halq gelür ağırlayu.
985. Bunlar aydur: “Gelürdik,
Bu köylere qonardıq,
Hiç ağırlıq görmezdik
Şimdiden böyle”, – deyü.
986. Hem bunlar yola girdi,
İblisarqıru¹ geldi:
“Duruñ! – deyü çağırdı, –
Size sözüüm var”, – deyü.
987. Bunlar ol yerden düşti,
İblis yoluna geldi,
Yusuf qoqusın aldı,
Bunlara göstermeyü.
988. Bunlar çün yola girdi,
Ya’qub yanına geldi,
Ya’qub azacıq güldi,
Yine düşdi ağırlayu.
989. Oğlanlar anı gördi,
Dönüb Ya’quba sordı:
“Sen neden güldüñ?, – dedi, –
Soñra döndüñ ağırlayu?”
990. Ya’qub der: “Qoqu duyduım,
Yusufim geldi sandım,
Bir çirkin qoqu gördüm,
Yine döndüm ağırlayu.
991. Bu kezin Ya’qub sordı:
“Sultan size ne verdi?
Hem nice din tutardı?
Size tahıl verdimü?”

¹ yeklemez – birini başqalarından ayrı sevmez;

¹ arqıru – arqadan;

992. Bu kez bunlar ayıtdı:
“Dini – İslâmdır, – dedi, –
Ol bizi ağırladı,
Benjamin’i isteyü.

993. Ol seni qattı sordı,
Seniñ için qayurdı:
“Ol miskin neyler? – dedi, –
Yusufiyün ağlayu”.

994. Ya’qub aydur: “Aldıñuz,
Yusufi neyledüñüz?
Yabanda oynarduñuz, –
“Anı qurd yedi” deyü.

995. Bu kez imdi geldüñüz,
Bunı dahı alduñuz,
Cümleñüz and içdiñüz,
Hep yalan söyleyü.

996. Geliñ, qaviy and içiñ,
Baña dogrulıq qılñ,
Yemine eyü sanuñ,
Yitürmeñ¹ Yusufılayu”.

997. Çuvalların açdılar,
Qumaşların gördiler,
Ya’quba ayıtdılar:
“İtdügümüz hoş”, – deyü.

998. Ya’qub anı işitdi,
Elin başına urdı:
“Ol bizi ağırladı
Armağanım almayu”.

999.” Bu kez siz yine varuñ,
Bu qumaşı iledüñ,
İbn Yaminle varuñ,
Girü baña getürü”.

1000. Bu kez bunlar durdılar,
Develere bindiler,
İbn Yaminle aldılar,
Mısır diye oğrayu.

1001. Ya’qub aydur: “Varasız,
Qaçan Mısır’a giresiz –
Bir qapudan girmiyesiz,
Yavuz gözden saqınu.

1002. Düzünib Mısra varıñ,
Hep iki iki oluñ,
Birer qapudan giriñ,
Sultan qatına varu”.

1003. Qaçan Mısır’a vardılar,
İkir ikir oldular,
Qapulardan girdiler,
Yamin yalıñuz qalu.

1004. Şam qapusından durdı,
Kimi görürse – sordı,
Kimse dilin bilmedi,
Hayran qaldı tañlayu.

1005. Cebra’il inüb geldi,
Haqqıñ selâmın qıldı,
“Ya Yusuf, durğıl! – dedi, –
Yamini qarşılayu.

1006. Bu tonlarıñ çıkarğıl,
Ğaribler tonun giygil,
Deve üstüne bingil,
Var Yamini geltürü.

1007. Şam qapusında durur,
Her kişi, kim ol görür –
Kimse yoq dilin bilür,
Aciz qaldı ağlayu.

1008. Qalanından ayrılmış,
Yolun aña dememiş,
Ol saña gele imiş,
Sen varğıl aña qarşu”.

1009. Yusuf deveye bindi,
İverek¹ aña vardı,
Qardaşçığımı gördi,
Yusuf yüzü örtülü.

¹yitürmeñ – yitirmeñiz, yoq etmeñiz;

¹iverek – evip, aşığıp;

Abdullah Qırımiy (ö. 999/1591)

M. UğurDerman

(Maqalenin aslı için, baq: M. Uğur Derman. Abdullah Kırîmî / İslâm Ansiklopedisi. C.1.
– İstanbul, 1988. –S.113)

Abdullah Qırımiy (ö.999/ 1591) – meşhur Osmanlı hattatı. Aslen Qırım’lı olduğu için Qırımiy nisbesi ile añılğandır. Yazıda hocası – Şeyh Hamdullah’ın¹ torunlarından Derviş Mehmed’dir. Abdullah Efendi “Şeyh vadisi”nde² yazı yazmağa başladı ve büyük bir şühretke qavuştı. Şu arada sülüs-nesih³ yazılarında yañı bir üslup denemesine kirişti.Faqaat soñunda muvaffaq olamadığı kibi, eski üslubini de bozdu. *Gülzâr-ı Savâb*⁴ da⁴ ölümüne yaqın tanburın qıraraq tövbe ettiği bildirilgenine köre, muzıka ile de meşğul olduğunu söylemek mümkündür. Soñ zamanlarında mezarını yaptırıp taşını tiklettiği, taşnıñ üzerine tarih olarak yan-yana eki doquz (99) yazdığı, sorağanlarğa da:

“Talebelerimden bir doquz daha yazacaq bulunır”, – dedigi rivayet etilir. Bu taş Edirneqapı Mezarlığı’nda eken zararğa uğradığından, Türk ve İslâm Eserleri Müzeyi’ne naqlolunğandır.

Abdullah Qırımiy’niñ üçte ekisini yazdığı ve ögde kelgen talebelerinden Emrullah Efendi’niñ tamamladığı muhaqqaq hattı ile *En’am-ı Şerif*⁵, İstanbul Üniversitesi Kütüp-hanesi’ndedir (AY, nr. 6763).

Bibliografya:

Müstakimzâde. *Tuhfe-i Hattâtîn*. Nşr.: İbnülemin Mahmud Kemâl. – İstanbul, 1928. – S. 289;

Nefeszâde, İbrahim. *Gülzâr-ı Savâb*. Nşr.: Kilisli Muallim Rifat. – İstanbul, 1939. – S. 58;

Suyolcuzâde Mehmed Necîb. *Devhatül-küttâb*. Nşr.: Kilisli Muallim Rifat. – İstanbul, 1942. – S.106.

Açıqlamalar:

¹Şeyh Hamdullah ibn-i Mustafa Dede (1429–1520) – Türk hat sanatının eñ meşhur isimlerinden, büyük deha sahibi hattat; Amasyalı.

²Şeyh vadisinde (veya tarzında) yazı yazmaq – Şeyh Hamdullahnıñ üslubini temsil etmekle beraber, biraz ondan farqlı olmaq demektir.

³Sülüs, nesih ve ilerideki muhaqqaq – hat sanatında yazı çeşitleri.

⁴Gülzâr-ı Savâb – bq.: “*Bibliografya*”.

⁵En’am-ı Şerif – Quran-ı Kerimniñ altıncı suresiniñ adı ve bir kısım Quran ayetleri ile surelerinden ibaret bir dua kitabı

⁶Ketebe sahifesi – bir hattatnıñ yazdığı eserinde imza yerinde “Ketebehu” – “Onu yazdı” manasındaki sözlerniñ bulunduğı sahife.

Abdullah Qırımiyniñ
Türk-İslâm
Müzeyindeki mezar taşı.

Abdullah Qırımiyniñ hattı
(yazısı) ile bir ketebe sahifesi⁶.

Qırımtatarca'nıñ Tercümelı İmlâ Qılavuzı

Hazırлаған Kemâl Qoñurat.

bes-bedava	<i>разг.</i> почти бесплатно	beşgen	<i>мат.</i> пятиугольник, -ный
besbelli	совершенно ясный, -о; очевидный, -о	beşik	<i>пр. и перен.</i> люлька, колыбель
besbeter	наихудший	beşikçi	изготовитель люлек
besi	1) питание; 2) питательное вещество	beşinci	пятый
besili	откормленный, упитанный	beşkemik	<i>анат.</i> пясть
besin	питание; продукт питания	beşköşe, beşköşelik	<i>мат.</i> пятиугольник
besinli	питательный	beşköşeli	пятиугольный
besinqoful	<i>биол.</i> вакуоль	beşkümüşlik	<i>разг.</i> ассигнация в 5 гривенъ
besinsiz	непитательный; без питания	beşkünülik	пятидневный
besisöli	<i>биол.</i> питательные соки	beşküreş	спорт. пятиборье
besle –mek	1) питать; 2) кормить, откармливать; разводить (живность); 3) перен. питать, лелеять	beşküreşçi	пятиборец
besleme	1) вос-, питание; 2) воспитанник, -ца; 3) девочка-прислуга	beşlev	<i>ист.</i> одна пятая трофея (<i>причитающаяся казне, хану</i>)
beslen –mek	1) быть питаемым, откармливаемым; 2) жировать, усиленно питаться	beşli	содержащий пять единиц чего-л.
beslendi, -si	воспитанник, -ца	beşlik	состоящий из 5 частей, единиц
beslenme	гл. -ое имя от <i>besle –mek</i>	beşmet, -ti	бешмет, стеганный кафтан
beslev	<i>см.</i> <i>besleme</i>	beşpara	<i>разг.</i> дешевый, никчемный
beslevci	1) откармливающий; 2) выращивающий	beşparmaq	<i>зоол.</i> морская звезда
besleyici	питательный (<i>крем и т.п.</i>)	beşparmaqıllar	<i>зоол.</i> пятипалые
besli	<i>см.</i> <i>besili</i>	beşparmaqotu	<i>бот.</i> лапчатка
besmele	<i>рел.</i> формула “ <i>bismillâhırrahmanır rahim</i> ”	beşqırınlı	пятигранный
besmelesiz	1) нечестивый; 2) <i>разг.</i> , о детях - приблудный	beşqırınlıq	пятигранник
bessemer	<i>тех.</i> бессемерский	beştarlacılıq	<i>с/х.</i> пятиполье
bessemerlev	<i>тех.</i> бессемерование	beştaş	детская игра в камушки
beste	1) книжн. связанный; 2) музыка (<i>к песне, опере</i>)	beştireni	пятилемешный (<i>плуг</i>)
besteci, bestekâr	композитор	beştiretli	<i>разг.</i> пятикратный
bestele –mek	перекладывать на музыку; сочинять музыку (<i>к песне</i>)	beşuclu	пятиконечный
besteli	переложенный на музыку	bet	1) лицо; 2) сторона; 3) страница
beş	пять; пятерка	beta	<i>физ.</i> бета (частица)
beşaret, -ti	I предзнаменование	betaşınlar	<i>физ.</i> бета-лучи
beşaret, -ti	II <i>разг.</i> безобразный	betatron	<i>физ.</i> бетатрон
beşbaş	<i>ист.</i> набег с небольшим отрядом	bet bereket	<i>разг.</i> изобилие; благодать
beşer	I по-пяти	betçi	1. нахал; 2. нахальный
beşer	II человек, -вечество	betel	<i>бот.</i> бетель
beşere	1) <i>анат.</i> эпидермис; 2) <i>бот.</i> кутикула	beter	1. худший; 2. хуже
beşeriy	<i>книжн.</i> человеческий	beterleş –mek	ухудшаться
beşeriyet, -ti	человечество	beterleşme	ухудшение
beşev	пятеро, пять человек	beterleştir –mek	ухудшать; усугублять
beşevleş –mek	собраться впятером	beterlik	худшее состояние, качество
		betile –mek	1) описывать, изображать; 2) описывать, излагать
		betileme	описание (<i>изображение, изложение</i>)
		betilen –mek	быть описываемым
		betisel	описательный
		betlik	маска; личина
		beton	бетон
		betoncı	бетонщик
		betonla –maq	бетонировать
		betontöşegiç	<i>техн.</i> бетоноукладчик
		betonqaştırğıç	<i>техн.</i> бетономешалка
		betonyol	бетонная дорога

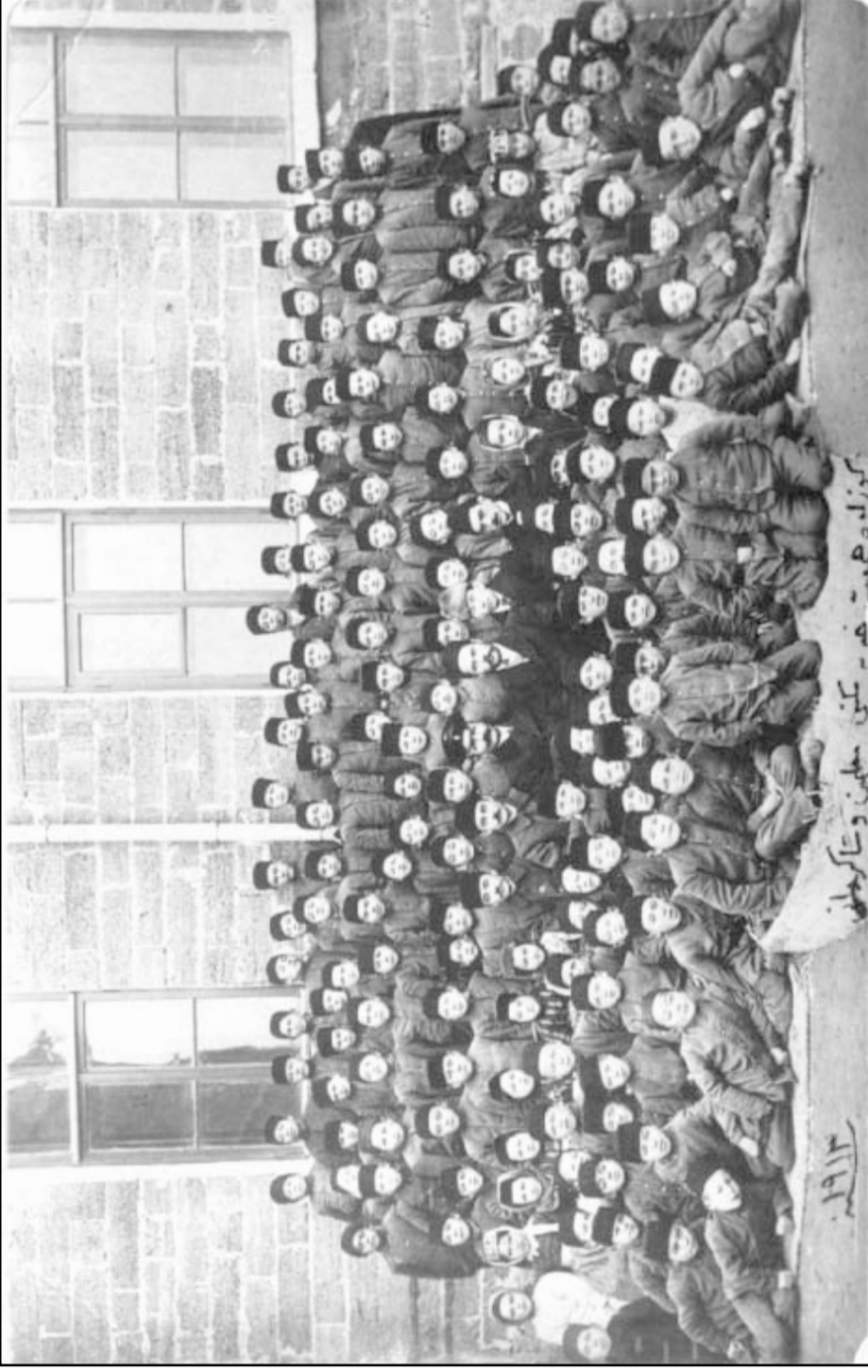
betsin –mek	осмелиться (<i>сказать что-л.</i>)	bezdirci	<i>см.</i> bezdirgen
bey	1) бей, господин; 2) глава рода	beze–mek	украшать, декорировать
beyaban	пустыня, степь	bezek	орнамент; украшение
beyan	изложение; сообщение	bezekçi	художник-декоратор
beyanat	выступление; декларация	bezekçil	орнаментальный, декоративный
beyanname	декларация; манифест	bezekçilik	орнаментальное искусство
beyarmut	бергамот (<i>сорт груши</i>)	bezekli	украшенный
beyaz	1) белый; 2) беловик	bezeksel	орнаментальный
beyazlan –maq	(по-) белеть	bezel	<i>анат.</i> желёзистый
beyazlaş –maq	становиться все белее	bezelye	<i>бот.</i> сладкий горошек
beyazlat –maq	делать белым	bezen –mek	наряжаться; прихорашиваться
beyazlıq	белизна	bezendir –mek	наряжать
beycesine	властным тоном	bezenlik	украшения
beyefendi	господин (<i>форма обращения</i>)	bezet –mek	украшать, декорировать
beyerki	аристократия (<i>форма власти</i>)	bezetil –mek	быть украшенным
beygir	лошадь, конь	bezgek	лихорадка
beyhude	1) напрасный; 2) напрасно	bezgelek	нудный; надоедливый
beyhudelik	тщетность	bezgin	испытывающий скуку
beyim	госпожа (<i>форма обращения</i>)	bezginlik	скука; скучающий вид
beyin	1) мозг; 2) <i>перен.</i> ум, понятливость	bezimsin –mek	испытывать скуку (<i>слегка</i>)
beyinçik	<i>анат.</i> мозжечок	beziryağı	льняное масло
beyinli	мозговитый, умный	bezl	<i>книжн.</i> щедрая раздача
beyinsel	мозговой	bezlet –mek	<i>книжн.</i> дарить, раздавать
beyinsiz	безмозглый; беспечный	bezli	желёзистый
beyinsizlik	бестолковость; беспечность	bezm	пирушка, вечеринка
beyinzarı	<i>анат.</i> мозговая оболочка	bezmen	безмен, ручные часы
beyit, -yti	двустипшие, бейт	bezsım	аденоидный
beykent	главный город, столица	bilimsel	научный
beyle –mek	1) совладать, справиться; 2) ох- ватить, объять; 3) укрощать	bilimsellik	научность
beylen –mek	быть укрощенным	bilimsiz	не-, антинаучный
beylenme	укрощение	bilimsizlik	антинаучность
beylerbeyi	старший бей (<i>титул</i>)	bilim-taşlağı	научообразный
beylet –mek	дать совладать собой	bilin –mek	1) узнаваться, познаваться; 2) быть заметным
beylev	совладение; укрощение	bilinç	сознание
beylevci	укротитель	bilinçaltı	подсознательный
beylik	1) бейлик, княжество; 2) госу- дарственный, казенный	bilinçlen –mek	обрести самосознание
beylikçi	<i>ист.</i> глава канцелярии	bilinçli	в сознании; сознательно
beylikten	казенный	bilinçsiz	неосознанный, неосмысленный
beun	<i>устар.</i> между, среди	bilinçsizce	неосознанно (машинально)
beynelmilel	1) международный; 2) <i>ист.</i> ин- тернационал (<i>гимн</i>)	bilinç-tışı	вне пределов сознания
beyoğlu	сын бея, барыч	bilindik	<i>мат.</i> известный
beysbol	<i>спорт.</i> бейсбол	bilinemez	<i>филос.</i> непознаваемый
beysimalı	важного вида, царственный	bilinemezci	<i>филос.</i> агностик
beysinme –mek	пренебрегать кем-, чем-л.	bilinemezçilik	<i>филос.</i> агностицизм
beysinmeyip	пренебрежительно	bilinemezlik	<i>филос.</i> непознаваемость
beysinmeyiv	пренебрежение	bilingen	<i>см.</i> bilindik
beytullah	Мекка; Кааба	bilinmegen	неизвестный, -ное
beyzade	сын бея	bilinti	сведения, данные
bez I	<i>анат.</i> железа	bilir-bilmez	не разобравшись (<i>см.</i> bilir <i>именной и глагольный</i> <i>аффикс</i>)
bez II	<i>см.</i> böz	bilirmen	знаток, дока
bez –mek	испытывать пресыщение	bilirmenlik	компетентность в чем-л.
bezçik	<i>анат.</i> желёзка	bilış	родственник мужа, жены
bezdir –mek	докучать (<i>кому-л.</i>)	bilış tanış	друзья и знакомые
bezdirgen	надоедливый; вызывающий скуку		

bilış –mek	1) зняться с кем-л.; 2) зняться с кем-л.	biñer	по-тысяче
bilışle –mek	познавать	biñinci	тысячный
bilışleme	познание (<i>имя действия</i>)	biñyapraq	<i>бот.</i> тысячелистник
billâh	ей-богу!	biofizika	биофизика
billion	миллиард, биллион	biogenez	биогенез
billür	кристалл, хрусталь	biografik	биографический
billürbilimi	кристаллография	biografya	биография
billürcisim	<i>анат.</i> хрусталик	biokimya	биохимия
billürçik	<i>см.</i> billürcisim	biolog	биолог
billüriy	1) кристаллический; 2) хрустальный	bioloji	биология
billürleş –mek	кристаллизоваться	biolojik	биологический
billürleşme	кристаллизация	bionika	бионика
billürleştir –mek	кристаллизовать	biopsya	<i>мед.</i> биопсия
billürsim	1) кристалловидный; 2) кристаллоид	bioritim	биоритм
billürsırça	хрусталь	biosfera	биосфера
billürsuv	<i>хим.</i> кристаллизационная вода	bir	1) один; 2) единица; 3) некий, некоторый
billürtaş	<i>мин.</i> горный хрусталь	birâ	пиво
bilmece	шарада	biracı	пивовар
bilmegen	неизвестный, незнакомый	biracılıq	пивоварение
ilmeyiş	незнание, неведение	birahane [x]	пивная
ilmmez	незнающий; <i>см.</i> <i>ilmmez</i> <i>именной и глагольной</i> <i>аффикс</i>	bir-aqlantı	односкатный
ilmmezci	<i>детск.</i> незнайка	biraz	немного, немножко
ilmmezlen –mek	притворяться незнающим	birazcıq	немного, немножко
ilmmezlik	незнание	birazdan	немного спустя
ilmmuqabele	<i>разг.</i> также и вам! взаимно!	bir-bir	<i>см.</i> <i>bazı</i>
ilmmir	<i>ирон.</i> всезнайка	birbütün	целый, целостный
ilmmirilen –mek	выставлять себя всезнающим	birbütünleş –mek	интегрироваться
ilmmirlik	<i>ирон.</i> всезнайство	birbütünleşme	интеграция
ilme –mek	любопытствовать	birbütünleştir –mek	интегрировать
ilmece	любопытство	birbütünleşirme	интегрирование
ilmececi	любопытный	birbütünlük	целостность
ilya	шарик; <i>çubuqlı ~ техн.</i> ролик	birçil	<i>филос.</i> монист
ilyard	бильярд	birçillik	<i>филос.</i> монизм
ilyardçı	игрок в бильярд	birçinsten	однородный, гомогенный
ilya -uclu	шариковый (<i>о ручке</i>)	birçeñekliler	<i>бот.</i> однодольные
ilyayataq	шариковый подшипник	birçeşitten	<i>см.</i> <i>birçinsten</i>
in	<i>книжн.</i> сын	birçik	единственный
ina	здание, строение	birçoq	много (е)
inaen	на основании (чего-л.); по причине	birdelikliler	<i>зоол.</i> однопроходные
inaenaleyh	<i>устар.</i> следовательно	birdegerli	<i>см.</i> <i>birvalentli</i>
inamaz	(<i>человек</i>) не совершающий намаза	birdem	единодушный
inom	<i>мат.</i> двучлен, бином	birdemlik	единодушие
inıt	бинт	birdey	одинаковый, единообразный
inti	<i>книжн.</i> дочь	birdeyleş –mek	унифицироваться
intle –mek	бинтовать	birdeyleştir –mek	унифицировать
intli	в бинте, забинтованный	birdeyleşirme	унификация
inñ	тысяча	birdeylik	одинаковость
inñbaşı	<i>устар.</i> тысячник	birden	1) сразу, разом; 2) внезапно
inñbaşqoray	<i>бот.</i> репей	birden-birge	вдруг, внезапно
inñ -biñli	многотысячный	birgebir	один к одному, точно
inñbir	тысяча и одна; очень много	bire	<i>книжн.</i> 1) эй ты! 2) глянь-ка!
		birer	по-одному
		bireş –mek	<i>хим.</i> соединяться (<i>в целое</i>)
		bireşim	<i>хим.</i> синтез
		bireşimsel	<i>хим.</i> синтетический
		bir-eşli	моногамный
		bireşlilik	моногамия

birev	кто-то, кто-нибудь	biröekli	односложный
bir-evçikli	<i>бот.</i> однодомный	birperdeli	одноактный (<i>спектакль</i>)
birey	индивид (ум), особь	birkaç	несколько
bireyci	индивидуалист	birqutuph	однополюсный
bireycilik	индивидуализм	birses	унисон; ~ile в унисон
bireyleştir –mek	индивидуализировать	birsesli	одноголосый, гомофонный
bireylik	индивидуальность	birsevgili	однолюб
bireysel	индивидуальный	birsilindirli	<i>тех.</i> одноцилиндровый
birge, birgelikte	вместе	birtalay	целый ряд
birhücreli	<i>биол.</i> одноклеточный	birtamam	совсем, вконец
biri	1) один из них; 2) кто-то, некто	birtaqım	<i>см.</i> birtalay
birik –mek	1) соединяться 2) скапливаться	birtegiz	1) ровный; 2) равный
birikim	накопление	birtek	единственный
birikinti	1) скопление; 2) куча, груда	birtekiy	<i>см.</i> birtek
birikişme	1) <i>хим.</i> ассоциация; 2) заживление	birteñrici	монотеист
birikme	сосредоточение, концентрация	birteñricilik	монотеизм, единобожие
biriktir –mek	1) концентрировать; 2) накапливать	birteñrili	монотеистический
biriktiri, biriktiriş,	накопление	birterim	<i>мат.</i> одночлен, моном
biriktirme	накопление	birtilli	однойзычный
birim	единица (<i>измерения</i>)	birtüs	1) одноцветный; 2) монотонный
birinci	первый	bis	бис!
birincil	первоначальный; первичный	biskvit	бисквит, печенье
birincilik	1) первенство; 2) первое место	bismillâh	во имя Аллаха!
birinci-sınıflı	1) первоклассник; 2) перво-классный	bismillâhsız	нечестивый
biric	латунь <i>см.</i> cez, alatun	bissektris	<i>мат.</i> биссектриса
birisi	<i>см.</i> biri	bistro	кафе-бистро
birkereden	с одного раза, сразу	bit	вошь
birkerelik	одноразовый; одновременный	bit	I. 1) кончатся; 2) истощаться
birkünböcegi	<i>зоол.</i> поденка, эфемерида	bitmek	вконец
birle	<i>устар. см.</i> ile	bita	II. расти, прорасти
birleş –mek	сое-, объединяться	bitaraf	мать матери, бабушка
birleşek	<i>анат.</i> спайка, комиссура	bitaraflıq	нейтральный, беспристрастный
birleşik	сое-, объединенный	bitbazar	нейтралитет
birleşim	объединение; ассоциация	bitbazarlıq (şey)	“блошинный рынок”, барахолка
birleşken	<i>см.</i> birleşik	bitçe	старьё, тряпьё
birleşki	<i>полит.</i> 1) коалиция; 2) блок	bitevi	самка вши, вша
birleşme	1) объединение; ассоциация; 2) <i>тех.</i> сцепление; 3) случка; 4) совокупление	bitey	1) окончательный; 2) оконча-тельно, вконец (<i>изнуренный и т.п.</i>)
birleştir –mek	соединять, объединять	biti –mek	книжн. флора
birleştirici	1) соединяющий; 2) объединяю-щий; 3) соединительный	bitik	<i>устар.</i> писать
birleştiril –mek	быть соединяемым	bitikçi	книга
birley-birley	по-одному	bitiktaş	<i>ист.</i> секретарь
birli	1) одиночный; 2) единица (<i>в домино</i>)	bitiktaş	камень с надписью, писаница
birlik	1) единство; 2) <i>грам.</i> един-ственное число; 3) единич-ность; 4) объединение, союз; 5) <i>воен.</i> часть	bitil –mek	<i>устар.</i> быть написанным
birlikleş –mek	объединиться в союз	bitile –mek	описывать (<i>излагать</i>)
birlikli	сплоченный, дружный	bitileme	описание
birliksiz	не сплоченный, не дружный	bitim	окончание, исход, конец
birliksizleş –mek	разъединиться	bitime	писание, текст (<i>древний</i>)
birlikte	вместе, совместно	bitimli	конечный; кончающийся
Birmali	житель Бирмы, бирманец	bitimsiz	неиссякаемый
		bitir –mek	кончат
		bitiril –mek	быть законченным
		bitirim	<i>разг.</i> совершенный (<i>о ком-л., чем-л.</i>)
		bitirimhane	притон (<i>игорный, публичный дом</i>)
		bitirme	завершение
		bitirmiş	<i>разг.</i> опытный, хитрый, ловкий
		bitiriv	окончание, завершение

bitisel	описательный, дескриптивный	bizon	зоол. бизон
bitiş	окончание, конец	blastula	биол. бластула
bitiş –mek	1) срастаться; 2) заживать; 3) смыкаться	blef	блеф, пустая угроза
bitişik	1) смежный; 2) сросшиеся; 3) слитный	blefle –mek	блефовать
bitişim	сращение; агглютинация	blend	бленд, смесь
bitiştir –mek	соединять встык	blenoreya	мед. бленорея
bitiştirici	1) соединительный; 2) агглютинативный	blok	блок
bitit –mek	<i>устар.</i> просить, велеть написать	blokhaus	блокгауз, склад
bitki	растение	bloknot	блокнот
bitki bilimi	ботаника	blüm	блум, каленый металл
bitkici	растениевод	blüming	блюминг
bitkicil	травоядный	blüz	блюз (<i>мелодия</i>)
bitkicilik	растениеводство	bob	бобслей (<i>сани</i>)
bitkin	1) истощенный; 2) изнуренный	bobin	бобина, катушка
bitkinlik	истощение; изнеможение	bocala –maq	1) мор. приводиться к ветру; 2) растеряться
bitkisel	растительный	bocalaq	легко смущающийся
bitkisim	напоминающий растение	bocurğat	мор. кабестан, ворот
bitkisözü	растительный сок	bocuq	Рождество (<i>у христиан</i>)
bitkisütü	млечный сок	bodoslama	мор. штевень (<i>корабля</i>)
bitkiz –mek	кончать	bodrum	подвальное помещение
bitle –mek	обо-, завшиветь	bodur	коротконогий
bitlen –mek	1) чесаться, выбирать вшей; 2) разг. обзавестись деньгами	bodurla –maq	идти маленькими шажками
bitli	вшивый	boğ –maq	душить
bitlibaş	<i>ирон.</i> неряха; женщина	boğa	бык
bitlilik	вшивость	boğamıq	мед. круп, дифтерия
bitme	I. конец, окончание	boğamıqlı	больной крупом
bitme	II. рост, произрастание	boğanot	бот. аконит, борец
bitmez	нескончаемый	boğaq	подбородок
bitmez-tükenmez	неисчерпаемый	boğat	запруда, дамба
bitotu	бот. вшивица, мытник	boğatır, bağatır	богатырь
bitum	битум	boğav	наручники
bivefa	непостоянный, неверный	boğay	<i>диал.</i> должно быть, наверное
bivefalıq	неверность (<i>данному слову</i>)	boğaz	1) горло; 2) пролив; 3) едок
biy	I. ядовитый паук	boğazçıq	горлышко
biy	II. <i>диал. см.</i> bey, bek	boğazla –maq	1) перерезать горло; 2) задушить; 3) с/х. окучивать
biyçora	<i>ист.</i> полонянин из знатного рода, <i>см.</i> beğçora	boğazlan –maq	быть зарезанным, задушенным
biye	жерёбая кобыла	boğazlaş –maq	душить друг друга
biyel	<i>тех.</i> шатун	boğazlav	<i>с/х.</i> окучивание растений
biyi –mek	плясать	boğazlavcı	1) скотобоец; 2) убийца
biyici	плясун, танцор	boğazlı	прожорливый
biyke	хозяйка	boğazlıq	1) пища; 2) меховой воротник, боа
biykeç	дочь бея, барышня	boğça	узел (<i>вещей</i>), свёрток
biyüv	пляска	boğçaçıq	узелок (<i>вещей</i>)
biz	I. мы	boğçala –maq	связать (<i>вещи</i>) в узел
biz	II. шило	Boğdan	Молдавия
Bizans	<i>ист.</i> Византия	Boğdanlı	молдаванин
Bizanslı	византиец	boğday	пшеница
bizcesine	по-нашему	boğdaybaşı	колос пшеничный
bizim, bizimki	наш	boğdaysımlar	бот. злакоцветные
bizmut	<i>хим.</i> висмут	boğdaysoylar	бот. злаки
biznes	бизнес	boğdur(t) –maq	велеть задушить <i>кого-л.</i>
biznes hanım	бизнес-мадам	boğma	удушение, удушение
biznesmen	бизнесмен	boğmaca	удушливый
		boğmayılan	удав, питон, боа

boğra, bora	верблюд-производитель	bombardıman	бомбометание
boğucu	1) душливый; 2) душитель	bombardımancı	<i>авиа</i> бомбардировщик
boğul–maq	1) быть задушенным; 2) задышаться	bombardon	муз. туба
boğum	1) узел, сочленение; 2) фаланга	bombires	<i>мор.</i> бушприт
boğumayaqlılar	<i>зоол.</i> членистоногие	bomboq	<i>груб.</i> дерьмовый
boğumla–maq	1) расчленять; 2) артикулировать	bomboş	совершенно пустой, -о
boğumlama	<i>фонет.</i> артикуляция	bomcu	враль, врун
boğumlu	суставчатый, членистый	bona	<i>фин.</i> бона
boğunıq, boğuc	сдавленный, глухой	bonbon	конфета, -ы
boğuntı	1) удушье; 2) скука	bonbonyer	конфетница
boğuc	<i>см.</i> бодину́қ	boncaıq	бусина, -ка
boğucıqlan–maq	становиться сдавленным	boncaq	бусы, ожерелье
boğucıqlaş–maq	<i>см.</i> бодину́қ	boncaqlı	носящий ожерелье
boğucıqlaştr–maq	приглушить (<i>голос</i>)	boq	<i>груб., пр. и перен.</i> дерьмо
boğur	1) жерло; 2) кратер	boqcu	<i>разг.</i> ассенизатор
boğurdaq	<i>анат.</i> дыхательное горло	boqla–maq	1) гадить; 2) испортить
boğuş–maq	схватиться, душить друг-друга	boqlu	дрянной, поганый
bohema	богема	boqluq	1) грязное место; 2) дурной поступок
boks	<i>спорт.</i> бокс	boqqursaq	пузатый
boksçı	боксер	boqsoy	1) дрянь; 2) дрянной
boksla–maq	боксировать	bor	I. мел
boklaş–maq	состязаться в боксе	bor	II. <i>хим.</i> бор
boksit	<i>минер.</i> боксит	bor	III. осадок, отстой (<i>воды</i>)
bol	1) свободный (об одежде); 2) обильный	bor	IV. <i>устар.</i> вино
bolat	1) булат, сабля; 2) булатный	bora	I бора, вихревой ветер
bol-bol	обильно; свободно	bora	II вьющиеся (<i>о волосах</i>)
bolcal	1) цель; 2) мишень	borabaş	с вьющимися волосами
bolcalla–maq	иметь целью, намечать	borabaş	снегопад с вихревым ветром
bolcallı	целевой, имеющий целью	boraks	<i>см.</i> borat
bolcalsız	бесцельный, -о	boran	буря
boldur–maq	устать	borana	борона
boldurğanlıq	усталость	boranquş	<i>зоол.</i> буревестник
boldurt–maq	утомить	boraq	солончатая (почва)
boldurtıcı	утомительный	borasit	<i>хим.</i> борацит
bolduruv	усталость	borat–maq	кружиться (<i>о снежной буре</i>)
bollaş–maq	1) стать более обильным; 2) стать свободнее (<i>об одежде</i>)	borazan	1) труба, горн; 2) горнист
bolluq	обилие, изобилие	borazançı	горнист, фанфарист
bol-sal	свободный (<i>об одежде</i>)	borazanquş	<i>зоол.</i> обыкновенный трубач
bolumsuz	беспомощный	borbay	1) пахи; 2) верхняя часть штанин
boluş	помощь (<i>в работе</i>)	borc	<i>пр. и перен.</i> долг
boluş–maq	сторговаться	borcaı–maq	<i>см.</i> borclanmaq
boluşçı	помощник	borclan–maq	залезть в долги
boluşla–maq	помогать (<i>в работе</i>)	borclandır–maq	1) заставить залезть в долги; 2) ком. вносить в дебет
bom	<i>atmaq разг.</i> врать	borclu	1) должник; 2) должный, обязанный
bomba	авиабомба; граната	borda	борт (судна)
bombacı	бомбометатель, гранатометчик	bordala–maq	1) брать на абордаж; 2) пришвартоваться
bombacıq	взрыв-пакет	bordo	1) бордо; 2) бордовый
bombala–maq	бомбардировать, бомбить??	borduq	бурдюк для вина
bombalama	бомбардировка	borğu	горн, сигнальный рожок
bombalan–maq	подвергаться бомбардировке	borğuci	горнист
bombarda	бомбарда (<i>судно</i>)		

1913 senesine ait bu fotoresimde Qırımın Kezlev şehrindeki Hayriye Cemiyeti Mektebinin ocalar ile talebelerini körmek mmnkndir. (Resimin altındaki yazı: “Gözleve Cemiyet-i Hayriye Mektebi muallimin ve şakirati”) Resimdekilerin arasında ocalardan(ortada) İlyas Mirza Mansurskiy (sağ taraftan ekincisi) ve talebelerden beş yaşındaki Eşref Şem’i-zade (1908—1978) barlar.

Resimge dair birde-bir malmatqa sahip olğan oquycılardan seslenmelerini rica etemiz.

Foto Julide hanım Qalaycının arhivinden alındı.

Nevbetteki sayıda:

**“Canlı” tarihinin heyecanlar dolu sesi
(İ. Gasprinskiy’in “Terciman” gazetasından seçmeler)**

İsmail Gasprinskiy. *Daru’r-rahət Müslümanları*

Evliya Çelebi. *Seyahatname* (Seçmeler)

Peyğamberler kıssaları

“Hikâyet-i Yusuf ve Zeliha” (Devamı)

“Günsel” Ensiklopedyası